

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัย เรื่อง การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการเรียนรู้ในชุมชน โดยทำการศึกษาในพื้นที่ ตำบลโคกโคเฒ่า อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีต่าง ๆ จากเอกสาร หนังสือ ตำรา และ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แบ่งออกได้ดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม
2. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการความรู้
4. แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้ของชุมชน และ
5. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนเข้มแข็ง
6. บริบทของพื้นที่ตำบลโคกโคเฒ่า
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
8. กรอบแนวคิดในการวิจัย
9. คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

1.1 ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

สุภางค์ จันทวานิช (2531) กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการวิจัยที่นำแนวคิด 2 ประการมาผสมผสานกันคือการปฏิบัติการ (Action) ซึ่งหมายถึงกิจกรรมที่โครงการวิจัยจะต้องดำเนินการ และคำว่า การมีส่วนร่วม (Participation) อันเป็นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายที่เข้าร่วมกิจกรรมวิจัย ในการวิเคราะห์สภาพปัญหาหรือสถานการณ์อันใดอันหนึ่ง แล้วร่วมในกระบวนการตัดสินใจและการดำเนินการจนกระทั่งสิ้นสุดการวิจัย โดยมีความหมายถึง วิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัยหรือชาวบ้าน เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาของการดำเนินการ การช่วยให้ข้อมูลและการช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหาก็หรือส่งเสริมกิจกรรมนั้น ๆ

ชนิษฐา กาญจนสินนท์ (2536) ให้ความหมายของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมไว้ว่า หมายถึง การวิจัยที่พยายามศึกษาชุมชน โดยเน้นการวิเคราะห์ปัญหา ศึกษาหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา วางแผนและดำเนินการตามแผนในการแก้ไขปัญหา รวมทั้งการดำเนินการประเมินผล โดยที่ทุกขั้นตอนดังกล่าวสมาชิกชุมชนเข้าร่วมด้วย อันเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนได้เกิดการเรียนรู้ ได้พัฒนาตนเอง ในการทำงานพัฒนา

กมล สุดประเสริฐ (2537) ให้ความหมายว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม คือการวิจัยค้นคว้าแสวงหาความรู้ ตามหลักการของการวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ แบบเดิมๆ แต่มีวัตถุประสงค์มุ่งไปที่การแก้ปัญหาในการพัฒนา มันเป็นการวิจัยที่ดำเนินไปด้วยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้ร่วมงานทั้งในกระบวนการวิจัยและในการมีหุ้นส่วนใช้ประโยชน์ของการวิจัย

พันธุทิพย์ รามสูตร (2540) ให้ความหมายว่า หมายถึง กระบวนการ ที่บุคคลจำนวนหนึ่ง นำความรู้ที่ได้จากการศึกษาวิจัย และลงมือกระทำด้วยตนเองมาปรับปรุงแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลงสังคมของตน

เคมมิสและแมคทาร์กการ์ด (Kemmis; & Mc Taggart. 1988) ได้ให้ความหมาย การวิจัยเชิงปฏิบัติการว่า เป็นการวิจัยที่ผู้วิจัย คือ ผู้ปฏิบัติ งานในหน่วยงานนั้น การวิจัย นี้เป็นรูปแบบหนึ่งของการวิจัยที่ไม่ได้แตกต่างไปจากงานวิจัยอื่นในเชิงเทคนิค แต่แตกต่างในด้านวิธีการ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือ การวิจัยที่เป็นการสะท้อนผล การปฏิบัติงานนั้นเป็นวงจรแบบขดลวดโดยเริ่มต้นที่ การวางแผน การปฏิบัติ การสังเกต และการสะท้อนผล เป็นการวิจัยที่จำเป็นต้องอาศัยผู้มีส่วนร่วมในกระบวนการสะท้อนผลเกี่ยวกับการ ปฏิบัติ เพื่อให้เกิดการแก้ไขปรับปรุงและพัฒนาให้ดีขึ้น

จากการที่มีผู้ให้ความหมาย การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ไว้ดังกล่าวข้างต้น คณะผู้วิจัยจึงได้ให้ความหมายของ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง วิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัย เข้ามามีส่วนร่วมวิจัยเป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมวิจัย นับตั้งแต่การระบุปัญหาการดำเนินการ การช่วยให้ข้อมูลและช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนช่วยหาวิธีแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมกิจกรรมนั้น ๆ ประชากรกลุ่มเป้าหมายมีบทบาทในฐานะผู้ร่วมในการดำเนินกิจกรรม ซึ่งแตกต่างกับงานวิจัยทั่ว ๆ ไป คือ ประชาชนจัดเป็นประชากร กลุ่มหนึ่งที่ถูกรวบรวม

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

อรุณรุ่ง บุณธนันตพงศ์ (2549) ได้กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมนี้มีเป้าหมาย การส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ ได้พัฒนาตนเองในการนำไปสู่การพัฒนาชุมชนและสังคมทุกท่าน ซึ่งสามารถจำแนกวัตถุประสงค์ของการวิจัยได้ ดังนี้

1. เพื่อปลุกจิตสำนึกให้คนในชุมชนได้ตระหนักในปัญหาของตนเอง และเกิดความตระหนักในบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของตน มีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาของตนเองและชุมชน
2. เพื่อดำเนินการวิจัยโดยเน้นการวิเคราะห์ การเก็บรวบรวม การวิเคราะห์อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยในการตัดสินใจ กำหนดปัญหา และแนวทางในการแก้ไขปัญหา รวมทั้งดำเนินการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง โดยอาจร่วมกับองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบในเรื่องนั้น ๆ
3. เพื่อร่วมกับชุมชนในการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง
4. เพื่อส่งเสริมการรวมกลุ่มและการทำงานร่วมกันในการแก้ไขปัญหาและการพัฒนาชุมชน อีกทั้งผลักดันให้กิจกรรมทั้งหมดดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

1.3 กระบวนการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

กระบวนการของการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมประกอบด้วยขั้นตอนต่าง ๆ โดยย่อ ดังนี้ (พันธทิพย์ งามสูตร, 2540)

1. เตรียมชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความพร้อมในการเข้ามีส่วนร่วมในการวิจัยในระดับที่เสมอภาค ในทุกขั้นตอนจึงต้องมีการเตรียมชุมชนก่อนโครงการวิจัยจะเริ่มในแง่ต่างๆ เช่น การสร้างบูรณาการของชุมชน การส่งเสริมกระบวนการตัดสินใจร่วมกันของชุมชน ในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา หรือในการเลือกผู้แทน ผู้ร่วมโครงการ เป็นต้น

2. อบรมนักวิจัยรวมจากชุมชน ในฐานะเป็นนักวิจัยท้องถิ่น ให้มีความรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ในท้องถิ่น บทบาทของผู้ทำหน้าที่เป็นนักวิจัยท้องถิ่น การจัดองค์กรชุมชน รูปแบบของผู้นำ การสนับสนุนและมนุษยสัมพันธ์

3. กำหนดรูปแบบการวิจัย ทีมนักวิจัยท้องถิ่นจะร่วมกันกำหนดรูปแบบการวิจัย เช่น การแตกปัญหาทั่วไปที่ชุมชนเลือกแล้ว ลงเป็นปัญหาย่อยๆ ที่สามารถจะทำวิจัยเพื่อแก้ปัญหาได้ทีละส่วน ต่อไปก็กำหนดวิธีการที่จะรวบรวมข้อมูลที่ต้องการ เครื่องมือที่จะใช้ ผู้ที่จะให้คำตอบหรือให้ข้อมูล รวมทั้งขนาดของตัวอย่าง การสร้างเครื่องมือ การกำหนดรูปแบบคำถาม และวิธีถาม เป็นต้น

4. ลงมือเก็บข้อมูล โดยผู้ที่ได้รับการอบรมวิธีการเก็บข้อมูลมาแล้ว

5. ประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล ทีมนักวิจัยท้องถิ่นจะร่วมกันทำการประมวลผลและสรุปข้อมูล ให้ข้อสังเกตและข้อวิจารณ์สิ่งที่พบ วิเคราะห์ว่าเหตุใดจึงได้ข้อมูลเช่นนั้น เขียนสรุปสิ่งที่พบอย่างกว้างๆ พร้อมทั้งให้ข้อเสนอแนะประกอบ

6. ทหาหรือผลการค้นพบกับชุมชน โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเสนอกลับคืนต่อชุมชน ให้มีโอกาสดูตรวจสอบและแก้ไขความถูกต้อง ตลอดจนทำการวิเคราะห์ สรุปประเด็น หรือชี้แนะแก่ทีมวิจัย

7. วางแผนชุมชนโดยการอบรมที่วางแผนให้สามารถเขียนโครงการได้ รวมทั้งความสามารถในการจัดองค์กรชุมชนด้วย โครงการที่ที่วางแผนเขียนนี้จะต้องนำมาปรึกษาหารือกับชุมชน ให้ชุมชนตรวจสอบแก้ไขและรับรองก่อนนำไปใช้ต่อไป

1.4 ขั้นตอนของการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

เคมมิสและแมคทาร์กการ์ด (Kemmis; & Mc Taggart. 1988) ได้ประยุกต์การวิจัยปฏิบัติการเพื่อปรับปรุงการจัดการศึกษาของออสเตรเลียจนได้รับการยอมรับและเผยแพร่ไปกว้างขวาง ซึ่งแนวคิดเคมมิส นั้นการวิจัยปฏิบัติการ คือ การวิจัยแบบมีส่วนร่วม และการร่วมมือกันเป็นหมู่คณะจะกระทำคนเดียวไม่ได้ เพราะการกระทำเพียงคนเดียวถึงแม้จะเกิดการเปลี่ยนแปลง ก็จะทำให้ภายหลังการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากกลุ่ม ดังนั้นในขั้นตอนของการวิจัยปฏิบัติการจึงต้องกำหนดจุดสนใจร่วมกัน (thematic concern) เช่น สนใจที่จะพัฒนาหลักสูตรและวิธีสอนให้มีประสิทธิภาพ หรือพัฒนาให้ผู้เรียนเข้าใจวิธีการวิทยาศาสตร์ให้ลึกซึ้ง เป็นต้น กระบวนการวิจัยนี้เมื่อกล่าวในเชิงนำไปใช้เพื่อพัฒนาและปรับปรุงการปฏิบัติงาน มีวิธีการดำเนินการตามวงจรของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เมื่อได้จุดสนใจร่วมกันแล้วก็จะนำไปสู่การปฏิบัติที่สำคัญ 4 ประการที่เกี่ยวข้องกันเป็นวงจร คือ

1. **ขั้นวางแผน (Plan)** เริ่มต้นด้วยสำรวจปัญหาร่วมกันระหว่างบุคคลเพื่อให้ได้ปัญหาที่สำคัญที่ต้องการแก้ไขตลอดจนการแยกแยะรายละเอียดของปัญหานั้น เกี่ยวกับลักษณะของปัญหาเกี่ยวข้องกับใคร แนวทางแก้ไขอย่างไร และจะต้องปฏิบัติอย่างไร เป็นการพัฒนาแผนการปฏิบัติเพื่อปรับปรุงสิ่งที่เป็นปัญหา ซึ่งเป็นการปฏิบัติงานที่มีโครงสร้างและแนวทาง การวางแผนต้องมีความยืดหยุ่น และต้องคำนึงถึงการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตที่อาจส่งผลกระทบต่อแผนที่กำหนดไว้ได้

2. **ขั้นปฏิบัติการ (Action)** การปฏิบัติตามแผน ซึ่งเป็นการดำเนินการตามแนวทางที่ได้กำหนดไว้อย่างละเอียด รอบคอบ และมีการควบคุมอย่างสมบูรณ์ เป็นการนำแนวคิดที่กำหนดเป็นกิจกรรมในขั้นวางแผนมาดำเนินการ โดยการวิเคราะห์วิจารณ์ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นร่วมกันของทีมงาน เพื่อทำการแก้ไขปรับปรุงแผน ฉะนั้นแผนที่กำหนดควรจะมีมีความยืดหยุ่นปรับได้

3. **ขั้นสังเกตการณ์ (Observe)** เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยความรอบคอบซึ่งอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นทั้งที่คาดหวังและไม่คาดหวัง โดยอาศัยเครื่องมือการเก็บข้อมูลเข้าช่วย การสังเกตผลการปฏิบัติ เป็นการบันทึกข้อมูล หลักฐาน หรือร่องรอยต่าง ๆ อย่างมีวิจรรย์ญาณเกี่ยวกับผลที่ได้จากการปฏิบัติ โดยอาจใช้วิธีการวัดแบบต่าง ๆ เข้ามาช่วย ซึ่งสารสนเทศจากการสังเกตนี้จะนำไปสู่การสะท้อนสะท้อนและปรับปรุงการปฏิบัติอย่างเข้าใจและถูกต้อง

4. **ขั้นสะท้อนผลการปฏิบัติการ (Reflect)** เป็นกระบวนการทบทวนการปฏิบัติจากบันทึกที่ได้จากการสังเกตว่าได้ผลเป็นอย่างไร มีปัญหาหรือข้อขัดแย้งอย่างไร เพื่อเป็นพื้นฐานการวางแผนในวงจรต่อไป เป็นขั้นสุดท้ายของวงจรการทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการ คือ การประเมินหรือตรวจสอบกระบวนการแก้ปัญหา หรือสิ่งที่เป็นข้อจำกัดที่เป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติการ

ดังนั้นองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการวิจัยปฏิบัติการของเคมมิสและแมคแทกการ์ต (Kemmis; & Mc Taggart. 1988) จึงประกอบด้วยจุดสำคัญทั้ง 4 จุด ดังที่กล่าวมาคือ การวางแผน (plan) การปฏิบัติ (action) การสังเกตผล (observation) และการสะท้อนผล (reflection) ซึ่งมีการเคลื่อนไหวลักษณะ “เกลียวสว่าน” ไปในจุดทั้ง 4 จุด ไม่อยู่นิ่ง และไม่จบลงด้วยตัวเอง

สรุปได้ว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังได้กล่าวมาแล้วนั้น เป็นการช่วยส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ปัญหา แนวทางแก้ปัญหาการพัฒนาตนเอง และความต้องการของคน โดยมีนักวิจัย นักพัฒนา หรือผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ ร่วมกันศึกษาและกำหนดปัญหา เพื่อตัดสินใจและหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ทำให้เกิดกิจกรรมชุมชนที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ไม่ชะงักงัน ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน และเกิดการนำทฤษฎีไปสู่การปฏิบัติร่วมกันระหว่างนักวิชาการ และคนในชุมชนอย่างแท้จริง

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่น

2.1 ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น

คำว่าภูมิปัญญา (Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous Wisdom) นอกจากนั้นยังเป็นคำที่มีความหมายและองค์ประกอบคาบ

เกี่ยวกับคำอื่น ๆ อีก เช่น ความรู้ท้องถิ่น ความรู้ของชาวบ้าน ความรู้พื้นบ้าน ปรัชญาพื้นถิ่น เป็นคำที่ใช้กันแพร่หลายทั่วไปในสังคม ซึ่งหมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์ (ศุภย์มานุษยวิทยาสรินธร, 2547)

สามารถ จันทร์สุริย์ (2534) ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาจึงเป็นเรื่องที่สั่งสมมาแต่อดีต ในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านั้น

เสรี พงศ์พิศ (2534) ได้ให้ความหมายของ ภูมิปัญญา ไว้ว่า หมายถึง องค์ความรู้ในด้านต่าง ๆ ของการดำรงชีวิตที่เกิดจากการสะสมประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ประกอบกับแนวความคิดวิเคราะห์ในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของตนเองจนเกิดหลอมรวมเป็นแนวความคิดในการแก้ไขปัญหาที่เป็นลักษณะของตนเองที่สามารถพัฒนาความรู้ดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับกาลสมัย ในการแก้ไขปัญหาของการดำรงชีวิต

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2537) ได้กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านไว้ว่า เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาแต่อดีตอันยาวนานจนกลายเป็นวิถีชีวิตประจำวันของตนเองและชุมชนตลอดมา ภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นมรดกทางสังคมที่ได้จากการเรียนรู้ โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคมจนกลายเป็นรากฐานสำคัญของชีวิตและสังคม อันเป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิต

สถาบันแห่งชาติว่าด้วยภูมิปัญญาและการศึกษาไทย (2540) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาเป็นการใช้สติปัญญาทดลองฝึกฝนของชาวบ้านเพื่อนำไปใช้ในการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตให้อยู่ได้อย่างปกติสุขในสภาวะแวดล้อมของแต่ละยุคสมัย

เอกวิทย์ ณ ถกลาง (2540) ได้ให้ความหมายของ ภูมิปัญญา ไว้ว่า ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ ความสามารถและทักษะ อันเกิดจากการสั่งสมประสบการณ์ที่ผ่านกระบวนการเรียนรู้ เลือกรองร ปูแต่ง พัฒนา และถ่ายทอดสืบทอดกันมาเพื่อการแก้ปัญหาและการพัฒนาวิถีชีวิตให้มีความสมดุลกับสภาพแวดล้อมและเหมาะสมกับยุคสมัย ภูมิปัญญาจึงมีทั้งภูมิปัญญาอันเกิดจากประสบการณ์ในพื้นที่ ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอกและภูมิปัญญาที่ผลิตใหม่ หรือผลิตซ้ำเพื่อการแก้ปัญหาและการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลงจากแบบแผน ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนท้องถิ่นกับความหลากหลายของทรัพยากร ทั้งในด้านการใช้ประโยชน์ การพัฒนา การอนุรักษ์ความหลากหลายของทรัพยากรในท้องถิ่น

รุ่ง แก้วแดง (2545) ได้ให้ความหมาย ไว้ว่า ภูมิปัญญาเป็นองค์รวมและมีคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิต ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นที่อาจจะเป็นที่มาขององค์ความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่นี้ จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินวิถีชีวิตของคนไทย

สรุปได้ว่า การเกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น มีกระบวนการที่เกิดจากการสืบทอด ถ่ายทอด องค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่น และ รากฐานทางศาสนา วัฒนธรรมและความเชื่อ แล้วพัฒนา เลือกรองร ปรับปรุงองค์ความรู้เหล่านั้นจนเกิดทักษะและความชำนาญที่สามารถแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย แล้วเกิดภูมิปัญญา (องค์ความรู้ใหม่) ที่เหมาะสมและสืบทอดพัฒนาต่อไปอย่างไม่สิ้นสุด ดังนั้น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงหมายถึงความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ

พฤติกรรม ผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีการสั่งสมสืบทอด การเรียนรู้ กันมายาวนานจนเป็นเอกลักษณ์ (Identity) ของชุมชน

2.2 ลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เสรี พงศ์พิศ (2529) และได้แบ่งภูมิปัญญาเป็น 2 ลักษณะ คือ

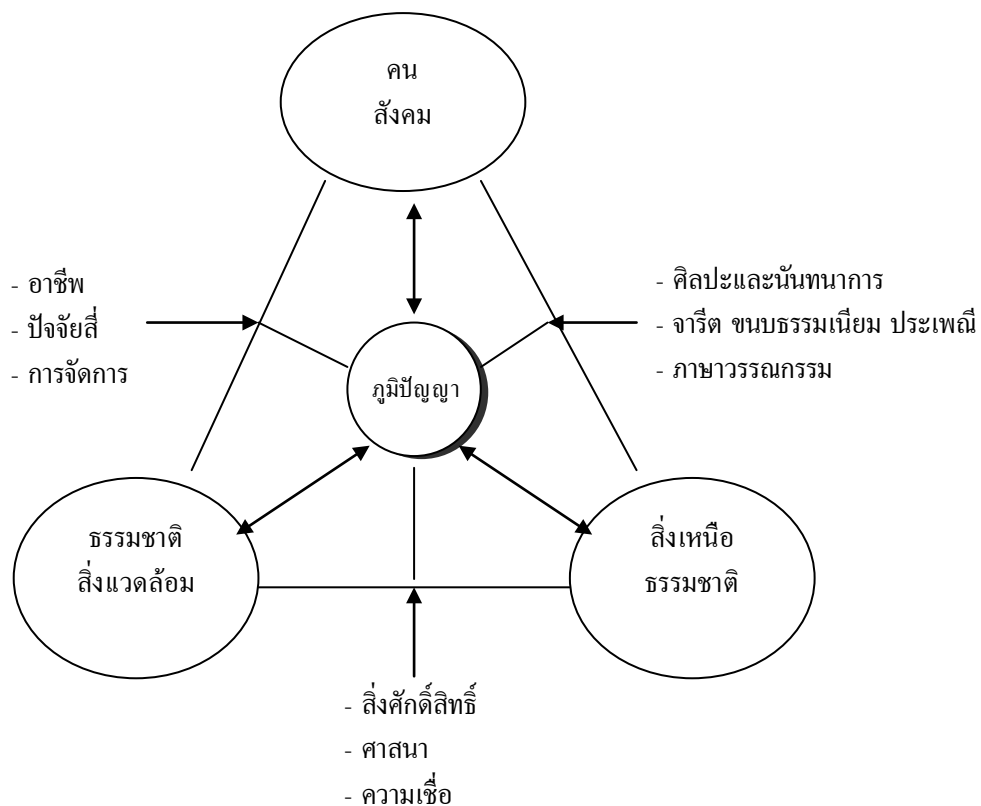
ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่า และความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้านต่าง ๆ เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะดนตรี และอื่น ๆ

สามารถ จันทร์สุรย์ (2543) ได้สรุปว่า ภูมิปัญญาจึงเป็นรากฐานในการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน ลักษณะของภูมิปัญญาสามารถสะท้อนออกมาใน 3 ลักษณะที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกัน คือ

- 1.) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก สิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ
- 2.) ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่ร่วมกันในสังคม หรือในชุมชน
- 3.) ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่มองเห็น ไม่สามารถสัมผัสได้

สามารถสัมผัสได้



แผนภาพ 2-1 ลักษณะของภูมิปัญญา

ที่มา:สามารถ จันทร์สุรย์ (2543)

รตนะ บัวสนธิ์ (2535) ได้จำแนกภูมิปัญญาออกได้ 3 ลักษณะ คือ

- 1.) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ
แวดล้อม
- 2.) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์
กับมนุษย์
- 3.) ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่มีลักษณะ
มุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2537) ได้แบ่งระดับภูมิปัญญาชาวบ้านเป็น 2 ระดับ คือ

- 1.) ภูมิปัญญาชาวบ้านในระดับ “สามัญสำนึก” เป็น “วัฒนธรรม” เช่น
ความรู้ในการทำการผลิต เทคนิคการเพาะปลูก (ทำนา, ทำไร่, ระบบเหมืองฝาย) การจับสัตว์ การหา
อาหาร
- 2.) ภูมิปัญญาชาวบ้านระดับความเชื่อที่ปรากฏ เช่น ตำนานนิยายพื้นบ้าน
สุภาษิตคำคม ดนตรี การขับร้อง ศิลปะ ศิลปะ พิธีกรรม

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้กำหนดสาขาย่อยของภูมิปัญญา เพื่อ
ทำการคัดเลือกและเชิดชูเกียรติ ผู้มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรม 5 สาขา (นันทสาร สีสลักและ
คณะ,2541) ดังนี้

- 1.) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการเกษตร เช่น การทำการเกษตรแบบ
ผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิต (เช่น การแก้ไขโรคและ
แมลง) และรู้จักปรับใช้เทคโนโลยี
 - 2.) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านสิ่งแวดล้อม เช่น การอนุรักษ์ป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร
การรักษาการถ่ายทอดความรู้ดั้งเดิมเพื่อการอนุรักษ์ เช่น การเคารพแม่น้ำ แผ่นดิน พืชพันธุ์
ธัญญาหาร และโบราณสถานโบราณวัตถุ
 - 3.) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการจัดการ สวัสดิการและธุรกิจชุมชน ได้แก่
 - 3.1 กองทุนต่าง ๆ ในชุมชน เช่น สหบาลข้าว (ธนาคารข้าว)
สหกรณ์ ร้านค้า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์
 - 3.2 กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเยาวชน ฯลฯ
 - 4.) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการรักษาโรค และการป้องกัน เช่น หมอด
พื้นบ้าน หมอธรรม และผู้รอบรู้เรื่องสมุนไพร
 - 5.) ภูมิปัญญาชาวบ้านด้านการผลิตและการบริโภค เช่น การแปรรูป
ผลิตผลทางการเกษตรให้สามารถบริโภคได้โดยตรง ได้แก่ การใช้เครื่องมือ และครกตำข้าว การรู้จัก
ประยุกต์เทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้แปรรูปผลผลิตเพื่อชะลอการนำเข้าตลาด
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ(2541)ได้กำหนดสาขาภูมิปัญญาไทยไว้
จำนวน 10 สาขา ดังนี้

- 1.) สาขาเกษตรกรรม หมายถึง ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ทักษะและเทคนิคด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น
- 2.) สาขาอุตสาหกรรมและหัตถกรรม (ด้านการผลิตและการบริโภค) หมายถึง การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อแก้ปัญหาด้านการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรมอันเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่ายผลผลิตทางหัตถกรรม
- 3.) สาขาการแพทย์แผนไทย หมายถึง ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน ให้สามารถพึ่งพาทางด้านสุขภาพและอนามัยได้
- 4.) สาขาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการ ทั้งการอนุรักษ์ พัฒนาและใช้ประโยชน์จากคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน
- 5.) สาขากองทุนและธุรกิจชุมชน หมายถึง ความสามารถในด้านบริหารจัดการด้านการสะสมและบริหารกองทุน และธุรกิจในชุมชน
- 6.) สาขาสวัสดิการ หมายถึง ความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม
- 7.) สาขาศิลปกรรม หมายถึง ความสามารถในการผลิตผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม วรรณกรรม ทัศนศิลป์ คีตศิลป์ เป็นต้น
- 8.) สาขาการจัดการ หมายถึง ความสามารถในการบริหารจัดการดำเนินงานด้านต่างๆ เช่น การจัดการองค์กรของกลุ่มแม่บ้าน ระบบผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน การจัดการศาสนสถาน การจัดการศึกษาตลอดทั้งการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น
- 9.) สาขาภาษาและวรรณกรรม หมายถึง ความสามารถผลิตผลงานเกี่ยวกับด้านภาษา ทั้งภาษาถิ่น ภาษาโบราณ ภาษาไทยและการใช้ภาษา ตลอดทั้งด้านวรรณกรรมทุกประเภท
- 10.) สาขาศาสนาและประเพณี หมายถึง ความสามารถประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรม คำสอนทางศาสนา ความเชื่อและประเพณีดั้งเดิมที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อการประพฤติปฏิบัติให้บังเกิดผลดีต่อบุคคลและสิ่งแวดล้อม เช่น การถ่ายทอดหลักธรรมทางศาสนา การบวชป่า การประเพณีบุญประเพณีข้าว เป็นต้น

ยศ สันตสมบัติ (2542) ทำการศึกษาเรื่อง ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยศึกษากลุ่มชาติพันธุ์ในพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทย พบว่าองค์ประกอบของภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถแบ่งออกได้เป็น 4 ระดับ ได้แก่ 1) ความรู้เรื่องอาหารและยา 2) ความรู้เรื่องระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากร 3) ความเชื่อ พิธีกรรม จารีตประเพณีและวิถีปฏิบัติ และ 4) วิธีคิด

จากการศึกษาวิจัยของ ทรงจิต พูลลาภ(2544) เรื่อง ศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทย เพื่อสืบสานการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง ว่าประกอบไปด้วย ภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ 6 สาขา คือ สาขาอาหารและโภชนาการ สาขาหัตถกรรม อุตสาหกรรมครัวเรือนและผ้าไทย สาขาแพทย์

แผนไทยและสมุนไพร สาขาเศรษฐกิจชุมชน กองทุนชุมชน องค์กรชุมชนและสวัสดิการชุมชน สาขา ศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และ สาขาเกษตร การจัดการ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

2.3 การจัดการศึกษาภูมิปัญญา

สามารถ จันทร์สุรย์ และประทีป อินแสง (2541) ได้เสนอว่า เพื่อให้การศึกษาด้าน ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาได้รับการถ่ายทอดเข้าสู่ระบบการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน นอกกระบบ โรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย จำเป็นต้องสร้างเอกภาพทางนโยบาย และมีกระบวนการจัดการ อย่างเป็นระบบ คือ

1.) การปรับปรุงเนื้อหาและหลักสูตรการศึกษาทุกระดับและทุกประเภทให้ สอดคล้องกับวิถีชีวิตประชาชนในท้องถิ่นและความเป็นไทย โดยส่งเสริมให้มีรายละเอียดของเนื้อหา ด้านศิลปะ วัฒนธรรม จารีตขนบธรรมเนียม ประเพณีไทย และภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้ได้ศึกษาเรียนรู้ อย่างเท่าทันและประสานสอดคล้องกับภูมิปัญญาสากล

2.) การจัดระบบและกำหนดแนวทางการส่งเสริมองค์การเครือข่าย การศึกษาเรียนรู้ ด้านศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ให้ได้แลกเปลี่ยนถ่ายทอดความรู้และ ประสบการณ์ซึ่งกันและกันอย่างเหมาะสม ให้เป็นองค์กรที่มีศักยภาพที่เอื้อและตอบสนองต่อ ประชาชนทุกคน ทุกระดับ และทุกท้องถิ่นให้ได้รับสิทธิการศึกษาด้านศิลปะ วัฒนธรรม จารีต ขนบ ธรรมเนียมประเพณีไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.) การกำหนดแนวทางให้หน่วยงานรัฐและองค์กรปกครองท้องถิ่น สนับสนุนบำรุงการจัดการศึกษาของสถานศึกษาในท้องถิ่นนั้นอย่างมีประสิทธิภาพ

ซึ่งสอดคล้องกับความคิดของ เสน่ห์ จามริก (2537) ที่ได้เสนอแนวทางการจัด การศึกษาว่า การศึกษาในทุกระดับผู้เรียนควรได้เรียนทั้งวิชาความรู้สมัยใหม่และเรียนเรื่องประเพณี ของไทย และประเวศ วะสี (2531) เสนอว่า การที่จะสร้างการศึกษาให้สอดคล้องกับปรัชญาการ ดำรงชีวิตแบบไทย ต้องคำนึงถึงหลักการ 8 ข้อ คือ

1.) อุดมการณ์ของการศึกษา ต้องส่งเสริมให้คนพัฒนาอย่างได้คุณภาพ การศึกษาต้องสร้างศักยภาพให้ชนบท

2.) ต้องเข้าใจความหมายของการพัฒนาชนบท ในการพัฒนาต้องพัฒนาให้ ปัญญาเกิดขึ้น ให้คนในชนบทสามารถวิเคราะห์ปัญหาและเลือกทางเลือกที่เหมาะสมและถูกต้องได้

3.) ต้องเคารพภูมิปัญญาชาวบ้าน การจัดทำหลักสูตรต้องให้สอดคล้องกับ ปรัชญาการดำรงชีวิตแบบไทย ต้องเข้าใจศึกษาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้าน

4.) เอาชุมชนเป็นตัวตั้ง

5.) ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวม (Holistic) อย่างต่อเนื่อง ทั้งในเรื่องการ เรียนและวิธีการเรียนโดยต้องเชื่อมการศึกษาทุกระบบและทุกระดับเข้าด้วยกัน เพื่อจะดึงวิชาการที่ เหมาะสมเพื่อการพัฒนาชุมชน

6.) ต้องใช้กระบวนการเรียนรู้เข้ามาแทนการถ่ายทอดความรู้สำเร็จรูป เพื่อให้เกิดการสร้างสรรค์ปัญญาตลอดเวลา

7.) บทบาทครู ต้องเปลี่ยนจากการเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้สำเร็จรูปมาเป็นผู้ช่วยส่งเสริมและเป็นเพื่อนร่วมเรียนไปด้วย

8.) ต้องกระจายการจัดการด้านการศึกษาออกไป การศึกษาเป็นกระบวนการที่จะสร้างความรู้ที่หลากหลาย แตกต่างกันไปตามสภาพท้องถิ่น การศึกษาระบบใหม่ต้องสร้างคนใหม่ที่มีจิตใจใหม่ มีความสุข ส่งเสริมซึ่งกันและกัน เรียนรู้และมีปัญญาที่ก้าวหน้าไปตลอดเวลา

สรุปได้ว่า การจัดประเภทของภูมิปัญญา ได้มีนักวิชาการและหน่วยงานต่าง ๆ ได้จัดแบ่งเป็นหลายด้านด้วยกันโดย สามารถสรุปแนวคิดในการจัดประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ออกเป็น 6 สาขา คือ

- 1.) สาขาเกษตร อาหารและโภชนาการ
- 2.) สาขาหัตถกรรม อุตสาหกรรมครัวเรือนและผ้าไทย
- 3.) สาขาแพทย์แผนไทยและสมุนไพร
- 4.) สาขาเศรษฐกิจชุมชน กองทุนชุมชน องค์กรชุมชนและสวัสดิการชุมชน
- 5.) สาขาศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี
- 6.) สาขาการจัดการ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

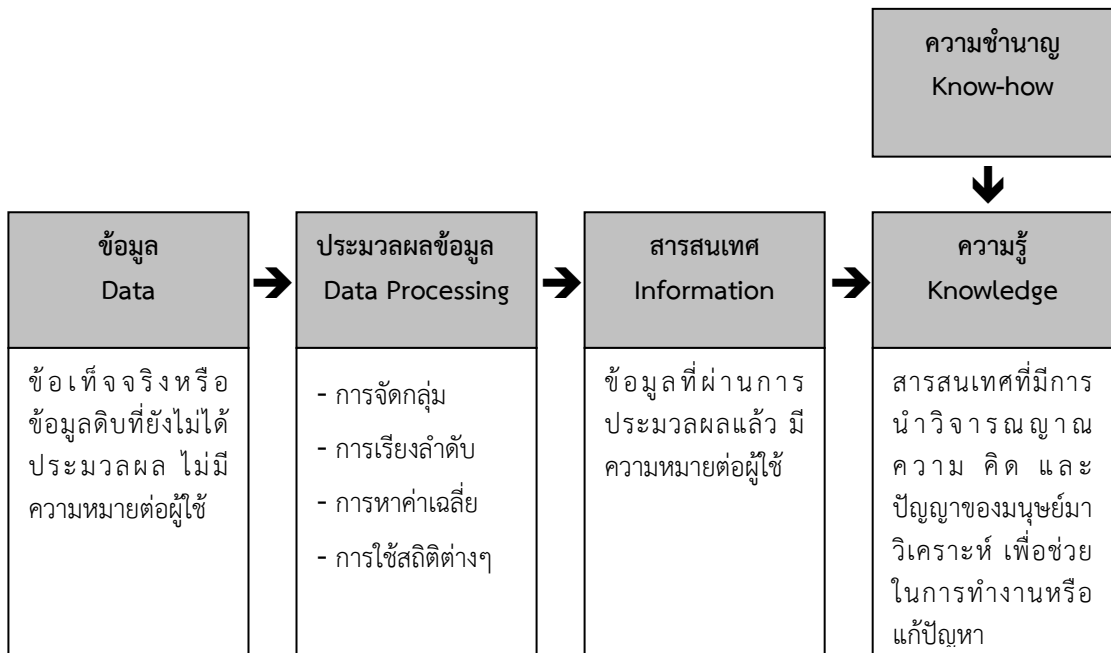
3. การจัดการความรู้

3.1 ความหมายของความรู้

สำหรับความหมายของความรู้ได้มีการให้คำจำกัดความหลายความหมายไว้ดังนี้
ความรู้ คือ สารสนเทศที่มีคุณค่ามากที่สุด เป็นส่วนผสมของสารสนเทศที่มีสาระ
ค่านิยม ประสบการณ์และกฎเกณฑ์ (Pearlson, 2001)

ความรู้ ประกอบด้วยข้อมูลหรือสารสนเทศที่ได้รับการจัดระบบและประมวล เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจ ประสบการณ์ การสั่งสมการเรียนรู้ และความเชี่ยวชาญ ซึ่งสามารถนำไปใช้สำหรับการแก้ปัญหาปัจจุบันหรือการดำเนินงานได้ (Turban et al., 2001)

ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูล สารสนเทศ และความรู้ ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ความรู้ คือ สารสนเทศที่มีการนำประสบการณ์ วิจารณ์ญาณ ความคิด ค่านิยมและปัญญาของมนุษย์มาวิเคราะห์เพื่อนำไปใช้ในการสนับสนุนการทำงานหรือใช้ในการแก้ปัญหา



แผนภาพ 2-2 ความสัมพันธ์ระหว่างข้อมูล สารสนเทศ และความรู้
ที่มา : Turban et al. (2001)

3.2 ประเภทของความรู้

วิจารณ์ พานิช (2547) จัดแบ่งความรู้เป็น 2 ประเภท คือ ความรู้แบบไม่ชัดแจ้ง และความรู้แบบชัดแจ้ง

1. ความรู้แบบไม่ชัดแจ้ง (Tacit Knowledge)

เป็นความรู้ที่ไม่สามารถอธิบายโดยใช้คำพูดได้ มีรากฐานมาจากการกระทำ และประสบการณ์ มีลักษณะเป็นความเชื่อ ทักษะ และเป็นอัตวิสัย (Subjective) ต้องการการฝึกฝน เพื่อให้เกิดความชำนาญ มีลักษณะเป็นเรื่องส่วนบุคคล มีบริบทเฉพาะ (Context Specific) ทำให้เป็นทางการและสื่อสารยาก เช่น วิจารณ์ญาณ วัฒนธรรมองค์กร ทักษะ ความเชี่ยวชาญในเรื่องต่าง ๆ การเรียนรู้ขององค์กร ความรู้แบบไม่ชัดแจ้งใช้เวลาและต้นทุนสูงในการถ่ายโอนความรู้

2. ความรู้แบบชัดแจ้ง (Explicit Knowledge)

เป็นความรู้ที่รวบรวมได้ง่าย จัดระบบและถ่ายโอนได้ มีลักษณะวัตถุวิสัย (Objective) เป็นทฤษฎี สามารถแปลงเป็นรหัสในการถ่ายทอดโดยวิธีที่เป็นทางการ ไม่จำเป็นต้องอาศัยการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นเพื่อถ่ายทอดความรู้ เช่น นโยบายขององค์กร กระบวนการทำงาน ซอฟต์แวร์ เอกสาร กลยุทธ์ เป้าหมายและความสามารถหลักขององค์กร

ความรู้ยังมีลักษณะไม่ชัดแจ้งมากเท่าไร การโอนความรู้ยิ่งกระทำได้ยากเท่านั้น ดังนั้นบางคนจึงเรียกความรู้ประเภทนี้ว่าเป็นความรู้แบบเหนียว (Sticky Knowledge) หรือความรู้แบบฝังอยู่ภายใน (Embedded Knowledge) ส่วนความรู้แบบชัดแจ้งมีการถ่ายโอนและแบ่งปันง่าย จึงมีชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า ความรู้แบบรั่วไหลได้ง่าย (Leaky Knowledge) ความสัมพันธ์ของ

ความรู้ทั้งสองประเภทเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้ ต้องอาศัยซึ่งกันและกัน (Mutually Constituted) เนื่องจากความรู้แบบไม่ชัดแจ้งเป็นส่วนประกอบของความรู้ทั้งหมดและสามารถแปลงให้เป็นความรู้แบบชัดแจ้งโดยการสื่อสารด้วยคำพูด

3.3 ระดับของความรู้

วิจารณ์ พานิช (2547) ได้จำแนกระดับความรู้ไว้ 4 ระดับ กล่าวคือ

1. Know - What เป็นความรู้เชิงทฤษฎีล้วน ๆ เมื่อนำความรู้เหล่านี้ไปใช้งาน ก็จะได้ผลบ้าง ไม่ได้ผลบ้าง
2. Know - How เป็นความรู้ที่มีทั้งเชิงทฤษฎี และเชิงบริบทเปรียบเสมือนความรู้ของผู้ที่มีประสบการณ์การทำงานระยะหนึ่งเช่น 2 - 3 ปี ก็จะมีความรู้ในลักษณะที่รู้จักปรับให้เข้ากับสภาพแวดล้อมหรือบริบท
3. Know - Why เป็นความรู้ในระดับที่อธิบายเหตุผลได้ว่าทำไมความรู้นั้นๆ จึงใช้ได้ผลในบริบทหนึ่ง แต่ใช้ไม่ได้ผลในอีกบริบทหนึ่ง
4. Care - Why เป็นความรู้ในระดับคุณค่าความเชื่อซึ่งจะเป็นแรงขับเคลื่อนมาจากภายในจิตใจแต่ต้องกระทำสิ่งนั้น ๆ เมื่อเผชิญสถานการณ์

3.4 ความหมายของการจัดการความรู้

การจัดการความรู้ (Knowledge Management :KM) มีผู้ให้ความหมายบางทัศนะ ตัวอย่าง เช่น วิจารณ์ พานิช (2547) นิยามว่า เป็นกระบวนการ (Process) ที่ดำเนินการร่วมกัน โดยผู้ปฏิบัติงานในองค์กร เพื่อสร้างและใช้ความรู้ในการทำงาน ให้เกิดสัมฤทธิ์ผลดีขึ้นกว่าเดิม

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (2547) ได้อธิบายไว้ว่า การจัดการความรู้เป็นกระบวนการ (Process) ในการสรรหาความรู้เพื่อถ่ายทอดและแข่งขันไปยังบุคลากรเป้าหมายได้อย่างถูกต้องเหมาะสมเกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ

สรุปได้ว่า การจัดการความรู้ เป็นกระบวนการอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับ การประมวล ข้อมูล สารสนเทศ ความคิด การกระทำ ตลอดจนประสบการณ์ของบุคคลเพื่อสร้างเป็นความรู้หรือนวัตกรรม และจัดเก็บในลักษณะของแหล่งข้อมูลที่บุคคลสามารถเข้าถึงได้โดยอาศัยช่องทางต่าง ๆ ที่องค์การจัดเตรียมไว้ เพื่อนำความรู้ที่มีอยู่ไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงาน ซึ่งก่อให้เกิดการแบ่งปัน และถ่ายโอนความรู้ และในที่สุดความรู้ที่มีอยู่จะแพร่กระจายและไหลเวียนทั่วทั้งองค์การอย่างสมดุล เพื่อเพิ่มความสามารถในการพัฒนาผลผลิตและองค์การ

3.5 กระบวนการจัดการความรู้

นักวิชาการทางด้านการจัดการความรู้แบ่งขั้นตอนกระบวนการจัดการความรู้แตกต่างกัน อาทิ

Turban et al. (2004) แบ่งกระบวนการจัดการความรู้ไว้ 6 ขั้นตอน คือ การสร้างความรู้ (Create) การกำหนดและรวบรวมความรู้ (Capture) การนำไปสู่การปฏิบัติ (Refine) การ

จัดเก็บความรู้ (Store) การจัดการความรู้ (Manage) การเผยแพร่ (Disseminate) อย่างไรก็ตาม กระบวนการสำคัญที่มักได้รับการกล่าวถึงมี 3 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

1. การสร้างความรู้ (Knowledge Creation หรือ Knowledge Generation) หรือการแสวงหาความรู้ (Knowledge Acquisition)

เป็นกิจกรรมขององค์การที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสวงหาหรือสร้างความรู้ใหม่ขึ้น ความรู้จะเกิดขึ้นเมื่อคนทำงานด้วยกันในกลุ่มซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างเหนียวแน่น โดยการสร้างความร่วมมือ และการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลต่าง ๆ

2. การประมวลความรู้

วัตถุประสงค์ของการประมวลความรู้ คือ การจัดความรู้ให้อยู่ในรูปแบบที่ผู้ใช้สามารถเข้าถึงได้และนำไปประยุกต์ใช้ได้อย่างสะดวก นักวิชาการบางท่านจะเรียกขั้นตอนนี้ว่าเป็นการใช้รหัส (Codify) ความรู้ เพื่อนำไปเก็บและนำมาใช้ใหม่ได้ในภายหลัง หลักการในการประมวลความรู้ที่สำคัญมี 3 ประการ คือ

2.1 กำหนดขอบเขตและเนื้อหาของความรู้ที่ต้องการประมวล

2.2 กำหนดแหล่งที่มาของความรู้ดังกล่าว รวมทั้งระบุกลไกและสื่อสำหรับรวบรวมความรู้ เวลาและความถี่ในการประมวลและปรับปรุงให้ทันสมัย

2.3 ระบุวิธีการและเครื่องมือในการเข้าถึงและดึงความรู้ที่ได้ประมวล

ความรู้แบบไม่ชัดแจ้งมักได้รับการประมวลและเก็บไว้ในความจำของบุคคล ส่วนความรู้แบบชัดแจ้งมักได้รับการประมวลเก็บไว้ในเอกสารหรือแฟ้ม การจัดการความรู้ขององค์การส่วนใหญ่เน้นที่การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสารสนเทศในการรวบรวม เก็บ และดึงความรู้แบบชัดแจ้งขององค์การ

3. การใช้ความรู้ (Knowledge Utilization)

การสนับสนุนและการเพิ่มการใช้ความรู้จึงเป็นส่วนสำคัญขององค์การในการจัดการความรู้ การประยุกต์ความรู้นั้นและการถ่ายโอนจากแหล่งที่สร้างความรู้ไปยังที่ที่ต้องการใช้ความรู้ดังกล่าว

ทาเคอชิและโนนากะ (Takeuchi & Nonaka ,2004) ได้นำเสนอวงจร “SECI” ซึ่งได้รับการยอมรับจากองค์กรต่างๆ และผู้เชี่ยวชาญจำนวนมาก วงจร “SECI” กล่าวถึง การเปลี่ยนแปลงความรู้ (Knowledge Conversion) ระหว่าง Tacit Knowledge และ Explicit Knowledge ทำให้เกิดความรู้ใหม่ขึ้น ซึ่งจะหมุนเกลียวไปเรื่อยๆ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด เพราะการเรียนรู้เกิดตลอดเวลา การสร้างความรู้เกิดขึ้นใน 4 ลักษณะ คือ

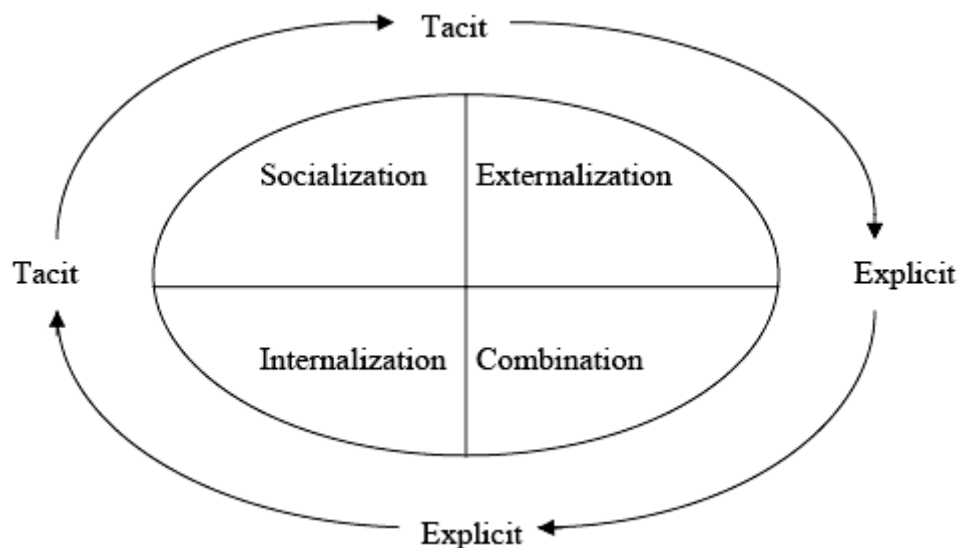
1.) การสร้างปฏิสัมพันธ์ทางสังคม (Socialization) คือ การสร้างความรู้แบบไม่ชัดแจ้งเป็นความรู้แบบไม่ชัดแจ้ง โดยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การฝึกอบรม และการแนะนำ

2.) การปรับเปลี่ยนสู่ภายนอก (Externalization) คือ การพูดหรือบรรยายความรู้แบบไม่ชัดแจ้งเป็นความรู้แบบชัดแจ้ง โดยใช้การอุปมาอุปมัย การเปรียบเทียบ และการใช้ตัวแบบ เช่น การนำประสบการณ์จากการไปเห็นหน่วยงานต่าง ๆ

3.) การผสมผสาน (Combination) คือ การสร้างความรู้แบบชัดแจ้งให้เป็นความรู้แบบชัดแจ้ง โดยการรวมหรือบูรณาการองค์ความรู้ หรือสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่ เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ขึ้นมา

4.) การปรับเปลี่ยนสู่ภายใน (Internalization) คือ การสร้างความรู้แบบชัดแจ้งให้เป็นความรู้แบบไม่ชัดแจ้ง โดยการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ศึกษาจากความรู้ที่เขียนไว้ในคู่มือเอกสาร เพื่อเพิ่มพูนทักษะให้สูงขึ้น

และเมื่อเกิดความรู้แล้วนำไปแลกเปลี่ยนต่อไปก็จะเกิดกระบวนการที่เรียกว่า Socialization คือการแปลง Tacit Knowledge ของเราไปเป็น Tacit Knowledge ของคนอื่นต่อไป เป็นกระบวนการที่หมุนเวียนไปเรื่อยๆ ไม่มีที่สิ้นสุด (บุญดี บุญญาภิกิจและคณะ,2548)



แผนภาพ 2-3 Knowledge Spiral (SECI) Model

ที่มา บุญดี บุญญาภิกิจและคณะ(2548)

บดินทร์ วิจารณ์ (2547) กล่าวถึง กระบวนการจัดการความรู้ คือ

1. Knowledge Defining ด้วยการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของภูมิปัญญา การกำหนดชนิดของความรู้ที่ต้องการหลักๆ ขององค์กร
2. Knowledge Creation การสร้างทุนทางปัญญา หรือการค้นหา ใช้ประโยชน์ จากสิ่งที่มีอยู่แล้วการสอนงานภายในองค์กร และอาจต้องเสาะหาจากภายนอกหรือการเรียนรู้จากผู้อื่น
3. Knowledge Capture การเสาะหา และการจัดเก็บองค์ความรู้ด้วยระบบฐานความรู้ (Knowledge Base System : KBS)
4. Knowledge Sharing การแบ่งปันแลกเปลี่ยนเผยแพร่กระจาย ถ่ายโอนความรู้ หลายรูปแบบ และหลายช่องทาง

5. Knowledge Utilization การใช้ประโยชน์ การนำไปประยุกต์ใช้งานให้เกิดผลสัมฤทธิ์ และเกิดเป็นปัญญาปฏิบัติ ด้วยการประเมินผลการมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการความรู้

วิก (K. Wiig อ้างถึงใน บุญดี บุญญากิจและคณะ,2548)ได้แบ่งองค์ประกอบ การจัดการความรู้เป็น 3 กลุ่มเรียกว่า เสาหลักของการจัดการความรู้ (Pillar of Knowledge Management) โดยแต่ละเสาจะประกอบด้วย กิจกรรมต่างๆ เพื่อให้วงจรครบถ้วน ซึ่งประกอบด้วย การสร้าง(Create) การนำเสนอ(Manifest) การใช้(Use) และการถ่ายทอด(Transfer) ความรู้

รูปแบบการจัดการความรู้ ของ บุญดี บุญญากิจ และคณะ(2547)ได้ สรุปกระบวนการจัดการความรู้ว่ามีทั้งหมด 7 ขั้นตอน ประกอบด้วย การค้นหาความรู้ (Knowledge Identification) การสร้างและแสวงหาความรู้ (Knowledge Creation And Acquisition) การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ (Knowledge Organization) การประมวลและกลั่นกรองความรู้ (Knowledge Codification And Refinement) การเข้าถึงความรู้ (Knowledge Access) การแบ่งปันความรู้ (Knowledge Sharing) และการเรียนรู้ (Learning)

รูปแบบการจัดการความรู้ แบบปลาหู สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส.) (วิจารณ์ พานิช, 2548) แนวคิดเรื่องการจัดการความรู้ ได้ถูกนำมาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาองค์กร และสร้างชุมชนความรู้และชุมชนปฏิบัติเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้และเป็นที่ยอมรับใช้อีกรูปแบบหนึ่ง ประกอบไปด้วย 3 ส่วน คือ

ส่วนหัวปลา (Knowledge Vision-KV) หมายถึง ส่วนที่เป็นเป้าหมาย วิสัยทัศน์หรือทิศทางการจัดการความรู้ โดยหัวปลานี้ต้องเป็นผู้ดำเนินกิจกรรม KM ทั้งหมด โดยมีคุณเอื้อ (CKO) และคุณอำนวยคอยช่วยเหลือ (Facilitator)

ส่วนตัวปลา (Knowledge Sharing-KS) เป็นส่วนของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งถือว่าเป็นส่วนสำคัญ ซึ่งคุณอำนวยจะมีบทบาทมากในการช่วยกระตุ้นให้คุณกิจ (K Practitioner) มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยเฉพาะความชอบเร้นที่มีอยู่ในตัวคุณกิจพร้อมอำนวยให้เกิดบรรยากาศในการเรียนรู้ แบบเป็นทีมให้เกิดการหมุนเวียนความรู้ ยกระดับความรู้และเกิดนวัตกรรม

ส่วนหางปลา (Knowledge Assets-KA) เป็นส่วนของคลังความรู้หรือชุมชนความรู้ที่ได้จากการเก็บสะสมเกร็ดความรู้ที่เกิดจากกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้

การจัดการความรู้แบบปลาหู จึงเป็นการดำเนินการต่อความรู้อย่างน้อย 6 ประการ (วิจารณ์ พานิช, 2548) ได้แก่ การกำหนดความรู้หลักที่จำเป็นต่องานหรือกิจกรรมของกลุ่มหรือองค์กร การเสาะแสวงหาความรู้ที่ต้องการ การปรับปรุงให้เหมาะสมกับงาน การประยุกต์ใช้ การนำประสบการณ์มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการจัดเก็บบันทึกความรู้ ทั้งนี้ กระบวนการใน 6 ขั้นตอนต้องบูรณาการอย่างเป็นเนื้อเดียวกันทั้งความรู้แบบชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) และความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) ภายใต้เงื่อนไขของบริบททางสังคมแห่งการเรียนรู้ที่จักนำไปสู่ผลสัมฤทธิ์ของงานที่ต้องการบรรลุ โดยอาจนำเอาทฤษฎีวงจรความรู้มาเป็นเครื่องมือในการจัดการเพื่อขับเคลื่อนให้บรรลุเป้าหมาย

สำหรับรูปแบบการจัดการความรู้ของสังคมไทยนั้นที่ได้รับการยอมรับในสังคมไทย ได้แก่ บดินทร์ วิจารณ์(2547) บุญดี บุญญาภิจ (2547) และวิจารณ์ พานิช (2548)เนื่องจากรูปแบบการจัดการความรู้ ทั้ง 3 รูปแบบให้ความสำคัญกับพฤติกรรมของคน ที่จะนำมาซึ่งระบบที่มีประสิทธิผลและเป็นการพัฒนาคนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ในองค์กร

3.6 ประโยชน์ของการจัดการความรู้

ผลของการจัดการความรู้มีอย่างน้อย 4 ประการ ได้แก่ ผลสัมฤทธิ์ของงานเกิดผลสำเร็จในงานระดับดีขึ้น และอาจจะได้นวัตกรรมของงานใหม่ ๆ พนักงานเกิดการพัฒนา เรียนรู้ เกิดความมั่นใจตนเอง เกิดความเป็นชุมชนในหมู่ผู้ร่วมงาน เป็นบุคคลเรียนรู้ ความรู้ ของบุคคล และขององค์กรได้รับการยกระดับ มีการสั่งสมและจัดระบบให้พร้อมในการนำไปใช้ประโยชน์ และ องค์กร มีสภาพเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ เป็นองค์กรที่เข้มแข็ง สามารถแข่งขันกับองค์กรอื่นได้ โดยเกิดประโยชน์ดังนี้

1. ช่วยเพิ่มประสิทธิภาพขององค์กร
2. ป้องกันการสูญหายของภูมิปัญญา ในกรณีที่บุคคลากรเกษียณอายุ ลาออก หรือเสียชีวิต
3. เพิ่มศักยภาพในการแข่งขันและความอยู่รอด
4. เป็นการลงทุนในต้นทุนมนุษย์ ในการพัฒนาความสามารถที่จะแบ่งปันความรู้ที่ได้เรียนรู้มาให้กับคนอื่น ๆ ในองค์กร และนำความรู้ไปปรับใช้กับงานที่ทำอยู่ให้เกิดประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น เป็นการการพัฒนาคน และพัฒนาองค์กร
5. ช่วยเพิ่มขีดความสามารถในการตัดสินใจและวางแผนดำเนินงานให้รวดเร็ว และดีขึ้น เพราะมีสารสนเทศ หรือแหล่งความรู้เฉพาะที่มีหลักการ เหตุผล และน่าเชื่อถือช่วยสนับสนุนการตัดสินใจ
6. ผู้บังคับบัญชาสามารถทำงานเชื่อมโยงกับผู้ใต้บังคับบัญชาให้ใกล้ชิดกันมากขึ้น ช่วยเพิ่มความกลมเกลียวในหน่วยงาน
7. เมื่อพบข้อผิดพลาดจากการปฏิบัติงาน ก็สามารถหาวิธีแก้ไขได้ทันที่
8. แปรรูปความรู้ให้เป็นทุน ซึ่งเป็นการสร้างความท้าทายให้องค์กรผลิตสินค้าและบริการจากความรู้ที่มี เพื่อเพิ่มคุณค่า และรายได้ให้กับองค์กร
9. เพื่อการสร้างสรรค และบรรลุเป้าหมายของจินตนาการที่ยิ่งใหญ่
10. เปลี่ยนวัฒนธรรม จาก วัฒนธรรมอำนาจในแนวตั้ง ไปสู่วัฒนธรรมความรู้ในแนวราบ ซึ่งทุกคนมีสิทธิในการเรียนรู้เท่าเทียมกัน

3.7 ปัจจัยที่ทำให้การจัดการความรู้ประสบความสำเร็จ

คาร์ลา โอเดล (Carla O'Dell, 1998 อ้างถึงใน บุญดี บุญญาภิจ และคณะ, 2548) ได้กล่าวถึง ปัจจัยที่ทำให้องค์กรสามารถจัดการความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ องค์กรต้องสร้างปัจจัยหลัก 4 ด้านที่จะช่วยให้การจัดการความรู้ดำเนินไปได้อย่างราบรื่น ได้แก่

1. ด้านวัฒนธรรมองค์กร ได้แก่ การสนับสนุนจากผู้บริหารระดับสูงในการเป็นแบบอย่างที่ดี สร้างบรรยากาศที่ทำให้บุคลากรกล้าคิด กล้าทำเปิดเผยต่อกัน มีการทำงานเป็นทีม และทำให้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของบุคลากรเป็นส่วนหนึ่งของระบบการประเมินผลและพัฒนาบุคลากร

2. ด้านเทคโนโลยี ทำให้การจัดการความรู้ทำได้รวดเร็วขึ้น เช่น อินเทอร์เน็ต และ อินทราเน็ต

3. ด้านโครงสร้างขององค์กร ที่เอื้อต่อการจัดการความรู้ เช่น การกำหนดบุคคลหรือทีมรับผิดชอบในการจัดการความรู้ในองค์กร และการกำหนดเครือข่ายการแลกเปลี่ยนความรู้ที่ชัดเจน เป็นต้น

4. ด้านการวัดผลการจัดการความรู้ ถือเป็นเรื่องสำคัญเพราะจะเป็นฐานที่บอกถึงประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการจัดการความรู้ในองค์กร

นอกจากนี้ อลาวิ (Alavi, 2003) อธิบายว่า การจัดการความรู้จึงมีองค์ประกอบสำคัญจาก 2 ส่วน คือ องค์ประกอบด้านสังคม-วัฒนธรรมและองค์การ (Socio-Cultural and Organizational Component) และองค์ประกอบด้านเทคโนโลยี (Technological Component) โดยมีระบบการจัดการความรู้ (Knowledge Management System : KMS) เป็นส่วนเชื่อมโยงสององค์ประกอบเข้าด้วยกัน เกิดการผสมผสานการทำงานระหว่างคน กระบวนการทางธุรกิจ และ เทคโนโลยี

อาห์เม็ต ลิม และ โลห์ (Ahmed, Lim and Loh ,2002) กล่าวว่า การจัดการความรู้ให้ประสบผลสำเร็จมาจากองค์ประกอบหลัก 4 ประการ คือ

1. คน (People) เป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดขององค์ประกอบทั้งหมด เพราะคนจะเป็นผู้ดำเนินกิจกรรมให้เกิดการเคลื่อนไหวของการจัดการความรู้ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จหรือล้มเหลวขององค์การ องค์การจำเป็นต้องสร้างคนให้มีความรู้ความสามารถด้านการบริหารจัดการองค์ความรู้เป็นผู้สร้าง พัฒนา จัดเก็บ เผยแพร่ รวมทั้งการประเมินผลการใช้ความรู้ ซึ่งถือว่าเป็นยุทธศาสตร์ของการจัดการความรู้ ดังนั้นกิจกรรมเกี่ยวกับคนจึงถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้ที่สำคัญ

2. กระบวนการ (Process) เป็นแนวทางและขั้นตอนการจัดการความรู้ที่อยู่บนรากฐานของเป้าหมายและวิสัยทัศน์ขององค์การ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือการสร้างและจัดหาความรู้ การแบ่งปันความรู้ และการใช้หรือเผยแพร่ความรู้ กระบวนการจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สัมพันธ์กับคน วัฒนธรรม และเทคโนโลยี ที่จะทำให้การจัดการความรู้ขององค์การเป็นจริง

3. เทคโนโลยีสารสนเทศ (Information Technology) เป็นเครื่องมือสนับสนุนให้การจัดการความรู้ประสบผลสำเร็จ องค์การส่วนใหญ่จึงมุ่งพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศ โดยมุ่งหวังจะให้บุคลากรใช้เป็นเครื่องมือในการจัดการความรู้ ประกอบด้วย เทคโนโลยีการสื่อสาร (Communication Technology) เทคโนโลยีสนับสนุนการทำงานร่วมกัน (Collaboration Technology) และเทคโนโลยีการจัดเก็บ (Storage Technology)

4. บริบททางวัฒนธรรม (Cultural Context) บริบททางวัฒนธรรมของแต่ละองค์การมีความแตกต่างกัน จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะส่งผลต่อความต้องการความรู้ของคนและองค์การ วัฒนธรรมและพฤติกรรมในการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างบุคคลภายในองค์การ รวมถึงการนำ

ความรู้ไปใช้ประโยชน์ในองค์กร ดังนั้น การจัดการความรู้จึงควรคำนึงถึงองค์ประกอบด้านบริหารทางวัฒนธรรมขององค์กรด้วย

บดินทร์ วิจารณ์ (2547) ได้กล่าวถึงปัจจัยแห่งความสำเร็จของการจัดการความรู้ว่าประกอบด้วย

1. ปัจจัยด้านผู้นำองค์กร (Leadership) ภาวะผู้นำองค์กร ทั้งด้านวิสัยทัศน์ และความสามารถในการสานฝันให้เป็นจริง เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง และนำองค์กรอย่างมีประสิทธิภาพ จะส่งผลต่อความเชื่อมั่นของตลาดในการประเมินองค์กร

2. ปัจจัยด้านองค์ความรู้ (Knowledge) องค์กรที่มีขีดความสามารถและศักยภาพ ในการสร้างความแตกต่างก่อให้เกิดความได้เปรียบในการแข่งขัน อันมีพื้นฐานมาจากความสามารถในการวิจัยและพัฒนา ซึ่งเกิดจากความสามารถของบุคลากร จะเป็นต้นทุนที่สำคัญที่ทำให้องค์กรพร้อมต่อการแข่งขัน

3. ปัจจัยทางด้านความสัมพันธ์ (Relationship) กับลูกค้า มีสาระสำคัญต่อความสำเร็จขององค์กรมาก จะเป็นตัวชี้นำ (Leading Indicator) ว่าในอนาคตองค์กรมีขีดความสามารถ ที่จะสามารถประสบความสำเร็จได้อย่างไร

4. ปัจจัยทางด้านภาพลักษณ์ (Brand Image) ถ้าสามารถวิเคราะห์การสร้างคุณค่าเพิ่ม ในกระบวนการแต่ละขั้นตอนของสายโซ่อุปทาน (Supply Value Chain) นั้น จะพบว่าองค์กรใดที่มีภาพลักษณ์ของตราสินค้าสูงจะมีกำไรจากตัวนี้สูง

ฮาซานาลี (Hasanali, 2002) ได้วิเคราะห์ปัจจัยแห่งความสำเร็จของการจัดการความรู้ พบว่า มี 4 องค์ประกอบดังนี้

1. ภาวะผู้นำ (Leadership) เป็นบทบาทหลักในความสำเร็จของการจัดการความรู้ภายในองค์กร

2. วัฒนธรรม (Culture) จะมีอิทธิพลต่อการยอมรับกิจกรรมและการสื่อสารขององค์กรซึ่งประเด็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ ถ้าธรรมชาติขององค์กรมีแนวโน้มที่จะแลกเปลี่ยนความรู้ จะมีความเป็นไปได้ที่จะเกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ขึ้น จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมขึ้นในองค์กร

3. โครงสร้าง บทบาท และความรับผิดชอบ (Structure, Role and Responsibilities) โครงสร้างองค์กรจะประกอบด้วยบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการจัดการโครงการ การอำนวยความสะดวก และทักษะการสื่อสาร ต่อการแลกเปลี่ยนความรู้และการค้นหาความรู้ภายในองค์กร

4. การวัดผลการจัดการความรู้ (Measurement) การวัดผลจะทำให้มองเห็นส่วนที่บกพร่อง และ ตัวแปรต่าง ๆ ที่มีความสำคัญและเชื่อมโยงกับกิจกรรมการจัดการความรู้

มาธี (Mathi, 2004) กล่าวว่า ปัจจัยความสำเร็จของการจัดการความรู้ประกอบด้วย

1. วัฒนธรรมการแบ่งปันความรู้ให้แพร่กระจายด้วยการทำการอบรมภายในและจัดให้เป็นแนวทางเดียวกันกับวัตถุประสงค์ขององค์กร ซึ่งประกอบด้วย บทบาทของผู้นำ การทำงาน

เป็นทีม การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การให้รางวัล การประชุมทบทวนและเปิดโอกาสในการพูดคุยเกี่ยวกับความสำเร็จและความล้มเหลว เป็นต้น

2. องค์กร หมายถึงองค์ประกอบหลาย ๆ ส่วนในองค์กร ได้แก่ ภาวะผู้นำ (Leadership) วิสัยทัศน์ (Vision) ยุทธศาสตร์และความสามารถในการจัดการการเปลี่ยนแปลง เทคโนโลยีที่เหมาะสม โครงสร้างพื้นฐานที่จะสนับสนุนให้เกิดการจัดการความรู้ที่ดีในองค์กร

3. กระบวนการ กระบวนการจัดการความรู้ที่เป็นระบบ เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การจัดการความรู้ประสบความสำเร็จ

4. ยุทธศาสตร์ หมายถึง ยุทธศาสตร์การจัดการความรู้ที่เชื่อมโยงกับยุทธศาสตร์ขององค์กร

5. การวัดความสำเร็จของการจัดการความรู้ ที่สามารถนำผลที่ได้มาทบทวนเป็นเงื่อนไขสำคัญในการปฏิบัติหรือพัฒนาใหม่ได้อีก เช่นเดียวกับการสร้างผลิตภัณฑ์ การพัฒนาลูกค้าใหม่ และการเพิ่มรายได้จากการขาย

เรดาห์ (Rao, 2002) วิเคราะห์ปัจจัยแห่งความสำเร็จของปฏิบัติการจัดการความรู้ ออกเป็น 8Cs ประกอบด้วย

1. การเชื่อมต่อ (Connectivity) เทคโนโลยีเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่สามารถใช้ในการแลกเปลี่ยนความรู้ ซึ่งจะทำให้องค์กรสามารถเข้าถึงสถาปัตยกรรมการจัดการความรู้ ได้หลากหลาย

2. องค์ความรู้ (Content) องค์กรจะต้องตรวจสอบองค์ความรู้เพื่อกำหนดความรู้ภายในและความรู้ภายนอก ซึ่งจะช่วยให้องค์กรเริ่มต้นจัดการความรู้ และการรับรู้สิ่งใหม่ ๆ

3. ชุมชน (Community) ปัจจัยความสำเร็จของการจัดการความรู้ต้องอาศัยชุมชนนักปฏิบัติหรือกลุ่มคนทำงานในองค์กรเป็นหลัก ชุมชนในที่นี้เกี่ยวข้องกับการเตรียมการ การดำเนินการ และการรวมตัวกันเป็นหนึ่งเดียว

4. วัฒนธรรม (Culture) การสนับสนุนและวิสัยทัศน์ของผู้บริหารจะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยน และความเต็มใจ ที่จะเรียนรู้อย่างต่อเนื่องจากส่วนต่าง ๆ ของวัฒนธรรมการจัดการความรู้

5. ความร่วมมือ (Cooperation) การไหลของงานในองค์การความรู้มาจากการเริ่มต้นเชื่อมโยงและร่วมมือกันตามธรรมชาติ ความร่วมมือเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่ง

6. ความสามารถ (Capacity) การเพิ่มความเต็มใจที่จะแลกเปลี่ยนเรียนรู้ องค์กรจะต้องมีความสามารถในการบริหารจัดการอย่างชาญฉลาด ความสามารถจะนำไปสู่ขั้นตอนของความสำเร็จในกลยุทธ์การจัดการความรู้

7. การค้า (Commerce) เป็นปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงในเศรษฐกิจฐานความรู้ที่ต้องนำไปประยุกต์ใช้ในระบบการจัดการความรู้

8. ข้อได้เปรียบ (Capital) ทั้งหมดเป็นการสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานการจัดการความรู้บทบาทของชุมชน การเรียนรู้ ในการปฏิบัติงานเป็นข้อได้เปรียบในการลงทุนขององค์กร ที่จะหมุนเวียนไม่รู้จบ

เซน (Chen, 2004) ได้ศึกษาองค์ประกอบที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดการความรู้พบว่าปัจจุบันองค์การที่ประสบความสำเร็จจะต้องมีการนำการจัดการความรู้มาใช้ในองค์การ โดยองค์ประกอบหลักที่สำคัญในการจัดการความรู้คือมีผู้นำที่มีพฤติกรรมในการส่งเสริมและสนับสนุน กระบวนการจัดการความรู้ที่มีผู้นำที่มีพฤติกรรมในการส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการจัดการความรู้โดยกำหนดไว้เป็นวิสัยทัศน์ขององค์การโดยองค์ประกอบหลักที่สำคัญในการจัดการความรู้คือมีผู้นำที่มีพฤติกรรมในการส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการจัดการความรู้ที่กำหนดไว้ในวิสัยทัศน์ สอดคล้องกับ คีย์เซอร์ (Keyser, 2004) ได้ศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการความรู้ในองค์การพบว่า องค์ประกอบหลักที่สำคัญคือ กระบวนการจัดการความรู้ วัฒนธรรมองค์การ การลงทุน การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ การจัดโครงสร้างองค์กรแบบแนวราบและกลยุทธ์ในการจัดการความรู้โดย วัฒนธรรมองค์กรเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุดสำหรับปัจจัยที่ส่งผลต่อการจัดการความรู้

สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ (2547) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ การจัดการความรู้ในองค์กรชุมชน โดยสรุปปัจจัยที่เอื้อให้การจัดการความรู้ในองค์กรชุมชนประสบความสำเร็จได้แก่

ภาวะผู้นำและกลยุทธ์ (Leadership and Strategy)

วัฒนธรรมองค์กร (Culture)

เทคโนโลยีสารสนเทศทางการจัดการความรู้ (Technology)

การวัดผล (Measurement) และ

โครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure)

นอกจากนี้ วิลาวลัย มาคุ้ม (2549) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความสำเร็จขององค์การในการจัดการความรู้พบว่าองค์ประกอบที่สำคัญคือบรรยากาศขององค์การ การใช้และการลงทุนทางเทคโนโลยี สารสนเทศ คน วัฒนธรรมองค์กรโดยคนและวัฒนธรรมองค์กรเป็นองค์ประกอบที่มีผลต่อการจัดการความรู้มากที่สุด

ประชาสรรค์ แสนภักดี (2549) กล่าวว่า ชุมชนที่ประสบความสำเร็จโดยใช้กระบวนการจัดการความรู้มาใช้ในการแก้ไขปัญหาจะประกอบไปด้วยปัจจัยเอื้อหนุนในด้านต่าง ๆ คือ

ปัจจัยด้านวัฒนธรรมองค์กร (Organization Culture)

ปัจจัยด้านภาวะผู้นำและกลยุทธ์ (Leadership and Strategy)

ปัจจัยด้านโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure)

ปัจจัยด้านเทคโนโลยี (Technology) และ

ปัจจัยด้านการติดตามและวัดผล (Measurement)

ปัจจัยเอื้อหนุนแต่ละด้านไม่ได้เป็นอิสระจากกันจะมีความเกี่ยวข้องกันและกันโดยจะเสริมกัน

ประภาพรณ อุ๋นอบ (2549) ได้กล่าวถึง การจัดการความรู้ในองค์กรให้ประสบความสำเร็จพบว่ามีปัจจัยมีเงื่อนไข ได้แก่

1. ปัจจัยเงื่อนไขภายใน คือ

1.1 ความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับการใช้ข้อมูลและความรู้ในการขับเคลื่อนงาน รวมทั้งให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ขององค์กร

1.2 ลักษณะของผู้นำและแกนนำองค์กรมีความรู้ความเข้าใจเรื่องการจัดการความรู้รวมทั้งเห็นความสำคัญของการจัดการความรู้ที่มีต่อองค์กร

1.3 คณะทำงานและสมาชิกในการจัดการความรู้ต้องมีเทคนิคและเครื่องมือที่ใช้ในการจัดการความรู้

1.4 การได้ลงมือปฏิบัติจริงเกี่ยวกับการจัดการความรู้ผ่านการขับเคลื่อนขององค์กร

1.5 องค์กรควรมีการทำหน้าที่ในการแสวงหา ศึกษา ค้นคว้า และสร้างความรู้โดยไม่จำเป็นต้องกำหนดเป็นโครงการขององค์กรที่ชัดเจน

1.6 สมาชิกในองค์กรควรได้รับการพัฒนาศักยภาพด้านการจัดการความรู้อย่างต่อเนื่องและควรเข้าร่วมเวทีเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับองค์กรอื่นอย่างต่อเนื่อง

2. ปัจจัยเงื่อนไขภายนอก ได้แก่ การได้รับการสนับสนุนด้านวิชาการและความรู้จากหน่วยงานและสถาบันการศึกษาเพื่อให้การสนับสนุนการจัดการกระบวนการความรู้ให้หรือให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องนอกจากนี้แล้วจากการศึกษายังพบว่า การที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานภายนอกเพื่อการทำงานเชิงวิชาการ นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยเงื่อนไขและบริบทเชิงพื้นที่ วัฒนธรรมการเรียนรู้ การออกแบบการเรียนรู้ บทบาทภาวะผู้นำ และโครงสร้างขององค์กร (ฉลาด จันทสมบัติ, 2550)

จากแนวคิดของนักวิชาการและองค์กรที่เกี่ยวข้องจากการศึกษาวรรณกรรมและงานวิจัยของ Carla O'Dell (1998) Kim (2002); Ahmed, Lim and Loh (2002); Hasanali (2002); Roa (2002); และ Mathi (2004) พบว่า องค์กรประกอบหรือปัจจัยที่ส่งผลความสำเร็จของการจัดการความรู้ ซึ่งย่อมส่งผลต่อความสำเร็จในการจัดการธุรกิจขององค์กรมีหลายประการ อย่างไรก็ตาม การอธิบายปัจจัยความสำเร็จของนักวิชาการแต่ละคนมีแนวทางที่แตกต่างกัน เช่น Mathi (2004) อธิบายเรื่องภาวะผู้นำ โครงสร้างพื้นฐาน และเทคโนโลยีสารสนเทศ ไว้นปัจจัยเกี่ยวกับองค์กร ในขณะที่ Ahmed, Lim and Loh (2002) และ Mathi (2004) อธิบายว่า หมายถึง กระบวนการหรือกิจกรรมที่การจัดการความรู้ขององค์กร ส่วนแนวคิดปัจจัยที่ส่งเสริมการจัดการความรู้ในบริบทสังคมไทย ได้แก่ สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ (2547) บดินทร์ วิจารณ์ (2547) ประชาสรรค์ แสนภักดี (2549) ประภาพรรณ อุ่นอบ (2549) และ (ฉลาด จันทสมบัติ, 2550) สามารถสรุปปัจจัยที่ทำให้จัดการความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพประกอบไปด้วย 2 ปัจจัยหลัก คือ

1. ปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชน

ปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชน ที่ทำให้สามารถจัดการความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่

1.1 โครงสร้างองค์กรชุมชน ชุมชนต้องมีโครงสร้าง และอุดมการณ์เดียวกัน คือ มีรากฐานความเชื่อร่วมกัน มีการให้คุณค่าของเป้าหมายของการทำงาน และมีความรู้สึกที่ดี ต้องการทำงานร่วมกัน (Clark and Neive, 1992) การกำหนดบุคคลหรือทีมรับผิดชอบในการจัดการความรู้ในองค์กร มีการจัดตั้งทีมงานเพื่อให้บุคลากรจากทุกฝ่ายเข้ามาร่วมกันวางแผนและดำเนินการในเรื่องของการจัดการความรู้ มีระบบการประเมินผลงาน และระบบการยกย่องชมเชยและให้รางวัล เพื่อเอื้อต่อการจัดการความรู้ของคนในองค์กร ซึ่ง ดาเวนพอร์ท และ พรูแซค (Devenport and

Prusak,1998) ได้นำเสนอปัจจัยเงื่อนไขที่จะทำให้การบริหารจัดการความรู้ ประสบความสำเร็จ ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 3 ประการ คือ

1. มีทัศนคติเชิงบวกต่อความรู้ใหม่
2. ไม่ขัดขวางความรู้ขององค์กร
3. การจัดการความรู้ต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมองค์การ

ประภาพรรณ อุ่ชอบ (2549) ได้กล่าวถึงฐานคิดการนำแนวคิดการจัดการความรู้มาใช้ คือ องค์กรต้องมีลักษณะที่ไม่ยึดติดกับวัฒนธรรมประเพณีนิยมมากเกินไป เป็นองค์กรที่มีการใฝ่หาความรู้อยู่บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนการตัดสินใจในเรื่องต่างๆของสมาชิก มีการทำงานแบบเชื่อมโยงเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน

1.2 ลักษณะของผู้นำ บทบาทและศักยภาพของผู้นำ ต้องเป็นผู้ที่มีวิสัยทัศน์ และเป็นนักพัฒนา มีความสามารถในการแปลงนโยบายให้เกิดผลเป็นรูปธรรมในทางปฏิบัติได้อย่างชัดเจนมีความพยายามในการประสานและแก้ไขปัญหา ระดมความคิดและสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมกับประชาชน การจัดการความรู้จำเป็นต้องมีองค์กรหรือคณะทำงานที่มีความรับผิดชอบด้านการจัดการความรู้มีการพัฒนางานให้เป็นระบบ มีผู้นำหรือแกนนำที่เห็นความสำคัญรวมทั้งมีความรู้และความเข้าใจด้านการจัดการความรู้ มีการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้อย่างต่อเนื่อง และมีการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง(ประภาพรรณ อุ่ชอบ,2549)

1.3 ลักษณะสมาชิกในองค์กรและสมาชิกเครือข่าย บทบาทของสมาชิกในชุมชน สมาชิกส่วนใหญ่จะมีความเข้มแข็งในการดำเนินงาน มีการประชุมทั้งรูปแบบที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีการถ่ายทอดและแบ่งปันความรู้ ในการจัดการชุมชนร่วมกัน จากงานวิจัยภายในประเทศที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชนของ ยูวณูช ทินนะลักษณ์ (2547) เนาวรัตน์ พลายน้อย (2548) และ ฉลาด จันทรสมบัติ (2550) พบว่าการจัดการองค์ความรู้ขององค์กรชุมชนควรมีองค์ประกอบหลัก 3 องค์ประกอบ คือ มีการตั้งเป้าหมาย วิสัยทัศน์ จิตสำนึกร่วม มีการจัดทำแผนไปสู่การปฏิบัติแสวงหาความรู้ทั้งที่อยู่ในตัวบุคคล และมีการจัดเก็บความรู้เป็นเอกสารทั่วไปหรือเอกสารอิเล็กทรอนิกส์

1.4 การเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ การจัดการความรู้จะประสบความสำเร็จได้นั้นขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมองค์กรของชุมชน(Carak and Neive, 1992) สอดคล้องกับแนวคิดเรื่ององค์กรแห่งการเรียนรู้ (Peter M. Senge, 1990) ที่บุคคลแต่ละคนจะต้องเรียนรู้ก่อนจะเกิดองค์การแห่งการเรียนรู้ John H. Falk and Lynn D. Dierking (2000)ได้พบว่าปัจจัยทางสังคม (The Social Context) ซึ่งได้แก่ วัฒนธรรม, ความเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ เป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการเรียนรู้ ซึ่งสอดคล้องกับ การเรียนรู้ของชุมชน และ Sveringer, (2000) กล่าวว่าวัฒนธรรมองค์กร (Organization Culture) มีความสำคัญต่อกระบวนการในการจัดการความรู้ในกระบวนการทำงาน ดังนั้น สิ่งสำคัญคือ วัฒนธรรมที่รองรับการสร้างความรู้ การจัดเก็บความรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้ และการประยุกต์ใช้ความรู้ วัฒนธรรมองค์กรประกอบด้วยวัฒนธรรมที่เอื้อหนุนต่อการจัดการความรู้ (Enabler) รวมทั้งวัฒนธรรมการเรียนรู้ และการฝึกอบรมบุคลากรขององค์กร

1.5 กระบวนการความรู้ กระบวนการความรู้ต้อง ครอบคลุมกิจกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ในองค์กร ซึ่งผลสุดท้าย คือ การนำความรู้ไปใช้ให้เกิด

ประโยชน์เพื่อองค์กร ซึ่งเป็นวงจรย้อนกลับ อย่างไม่มีที่สิ้นสุด หมายถึงการแบ่งปันความรู้จะทำให้เกิดการเรียนรู้และความคิดใหม่ ขึ้นตลอดเวลา เป็นการเพิ่มพูนองค์ความรู้ของบุคลากรและองค์กรอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด (Standards, Productivity and Innovation Board, 2001)

1.6 เครื่องมือ/เทคโนโลยีที่ใช้ในการบริหารจัดการความรู้ ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่ช่วยทำให้การจัดการความรู้ทำได้รวดเร็วขึ้น จะเป็นแรงผลักดันที่สำคัญที่ช่วยทำให้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เทคโนโลยีจะช่วยให้การจัดระบบนำไปสู่การเกิดความคิดใหม่ในการสร้างความรู้ใหม่ หรือการแสวงหาความรู้จากแหล่งความรู้ทั้งภายในและภายนอกเครือข่ายทางสังคม (Gate,1999) ช่วยให้คนในองค์กรสามารถค้นหาความรู้และดึงความรู้ไปใช้ได้ง่ายขึ้น เทคโนโลยีเป็นเพียงเครื่องมือที่ช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนกับคนภายในองค์กรอย่างรวดเร็วและสะดวกขึ้น

2. ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชน

ปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชน ที่ทำให้สามารถจัดการความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ได้แก่

2.1 การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ การส่งเสริมของภาครัฐ และภาคเอกชน สอดคล้องกับการศึกษาของ อรทัย จิตโธสง (2544) และ ประเสริฐ ตรีการศุภกร (2540) ที่พบว่า กระบวนการพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาเสริมแรงให้ชุมชน ในการปะทะสังสรรค์กับวัฒนธรรมจากภายนอกและฟื้นฟูวัฒนธรรมของตนขึ้นมาได้อย่างเหมาะสม

2.2 การสนับสนุนจากนักวิชาการภายนอก การเป็นแหล่งเรียนรู้ของนักเรียน นักศึกษา และนักวิจัย ทำให้ชุมชนได้รับข้อมูลจากชุดความรู้ที่มาจากภายนอกชุมชนในการพัฒนาตนเองร่วมด้วย (ประภาพรรณ อุ่ณอบ, 2549)

ในการนำแนวคิดการจัดการความรู้มาใช้เพื่อพัฒนาองค์กรให้ประสบความสำเร็จนั้น จำเป็นต้องมีกระบวนการในการจัดการรู้อย่างเป็นระบบ ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการย่อย ๆ มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันเป็นวัฏจักร มีปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้การจัดการความรู้ประสบความสำเร็จ คือ ปัจจัยเงื่อนไขภายในชุมชน และปัจจัยเงื่อนไขภายนอกชุมชน สำหรับในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้มีการทบทวนแนวคิดทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่เอื้อต่อการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนมาสรุปออกได้เป็น 2 ลักษณะคือ

1. ปัจจัยภายในชุมชน ได้แก่ โครงสร้างองค์กรชุมชน ลักษณะของผู้นำ ลักษณะขององค์กรและสมาชิกเครือข่าย การเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ กระบวนการความรู้ และเครื่องมือเทคโนโลยีที่ใช้ในการบริหารจัดการความรู้

2. ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภาครัฐและภาคเอกชน และการได้รับการสนับสนุนจากนักวิชาการภายนอก

สรุปได้ว่า การจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกคนในชุมชน อีกทั้งคนในองค์กรทุกคนก็ต้องได้รับการถ่ายทอดความรู้ และทำให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน ในการที่จะให้เกิดการจัดการความรู้ขึ้นในองค์กร เพื่อความร่วมมือ ร่วมใจของทุกฝ่าย ซึ่งจะส่งผลให้การจัดการความรู้ในองค์กรดำเนินไปได้อย่างราบรื่น และมีประสิทธิภาพ ได้

ผลลัพธ์ออกมาตามที่องค์กรคาดหวังไว้ สิ่งสำคัญก็คือต้องให้เกิด “การแลกเปลี่ยนเรียนรู้” (Knowledge Sharing) ระหว่างกันของบุคคลในชุมชน โดยในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ประยุกต์แนวคิดในการจัดการความรู้ ตามแนวคิดของ บดินทร์ วิจารณ์ (2547) บุญดี บุญญาภิจ(2547) และวิจารณ์พานิช (2548) เป็นกรอบในการจัดการความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในการวิจัยในครั้งนี้ คือ

1. การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของภูมิปัญญา (Knowledge Defining)
2. กำหนดชนิดขององค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous Knowledge Creation) และคัดเลือกองค์ความรู้ภูมิปัญญา
3. การจัดเก็บองค์ความรู้ (Knowledge Capture) ด้วยระบบฐานความรู้ (Knowledge Base System : KBS)
4. การแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing)
5. การนำความรู้ภูมิปัญญาไปใช้ประโยชน์ (Knowledge Utilization)

4. การเรียนรู้ของชุมชน

4.1 ความหมายของการเรียนรู้/กระบวนการเรียนรู้

จากการศึกษาความหมายของคำว่า “กระบวนการเรียนรู้” พบว่า มีคำอีกคำหนึ่งคือคำว่า “การเรียนรู้” ที่มีความหมายใกล้เคียงกันมาก จนอาจกล่าวได้ว่ามีความหมายเช่นเดียวกัน กล่าว คือ กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง ลำดับขั้นตอนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ของบุคคลส่วนการเรียนรู้ได้มีการให้ความหมายทั้งในลักษณะของผลที่เกิดขึ้นและกระบวนการ การเรียนรู้ มีการให้ความหมายไว้ เช่น

1.) การเรียนรู้เป็นผลของการได้รับประสบการณ์แล้วทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่มีลักษณะมั่นคง (Barker, 1994) ซึ่งก็สอดคล้องกับการให้ความหมายของ Shuell (1986 cited in Schunk, 1991) ที่ว่า การเรียนรู้หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมหรือความสามารถให้เป็นไปตามที่กำหนดอย่างคงทนถาวร ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้เกิดจากการปฏิบัติหรือจากประสบการณ์ในรูปแบบอื่น ๆ

2.) ส่วนด้านการเรียนรู้ที่เป็นกระบวนการ สมบูรณ์ ศาลยาชีวิน (2526) กล่าวว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเกิดจากการฝึกหัดหรือประสบการณ์ของแต่ละบุคคล

เกษม วัฒนชัย (2545) ได้สรุปไว้ว่า กระบวนการเรียนรู้ เกิดจากการรับการถ่ายทอดความรู้ ความเข้าใจ ความเชื่อ ศรัทธาเจตคติ ค่านิยม ทักษะ การงาน ทักษะชีวิต และการครองตน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านความรู้สึกร่างกาย และพฤติกรรมของ ตามที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้

สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นลำดับขั้นตอนที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้หรือการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมซึ่งจะมีความหมายเช่นเดียวกับการเรียนรู้ในความหมายที่เป็นกระบวนการ

4.2 ความหมายของการเรียนรู้/กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กฤษฎา บุญชัย และคณะ (2538) ได้ให้ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ว่าเป็นการสืบสายถ่ายทอดความรู้ซึ่งกันและกันด้วยช่องทางต่าง ๆ ผ่านพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยม ตัวบุคคล

ประเวศ วะสี (2538) กล่าวว่า การเสริมสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนให้เกิดปัญญาว่าเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของสังคมทั้งหมดร่วมกัน ความเข้มแข็งทางปัญญาเกิดจากลักษณะ 5 ประการ คือ สติปัญญาของคนทั้งหมด โครงสร้างของสมอง กระบวนการเรียนรู้ที่สร้างความเข้มแข็งทางปัญญา การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต และความสามารถในการสร้างความรู้ใหม่

สีลาภรณ์ นาคทรพร (2538, 2539) ได้เสนอว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชน มีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต ซึ่งหมายถึงลำดับขั้นตอนที่สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มคิดวิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ วิเคราะห์ทางเลือกของการแก้ปัญหา ดำเนินการแก้ปัญหา และสรุปบทเรียน อันก่อให้เกิดการยกระดับสติปัญญาในการแก้ปัญหาของชุมชนให้สูงขึ้น

สรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน หมายถึง ลำดับขั้นตอนที่สมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนและ/หรือสร้างสรรค์สิ่งดีงามให้แก่ชุมชนโดยร่วมกันคิด วิเคราะห์ แสวงหาทางเลือก ดำเนินการ และประเมิน ซึ่งประกอบด้วยกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต และ/หรือกระบวนการเรียนรู้ตามแนวระบบโรงเรียน กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน เกิดขึ้นได้หลายลักษณะ อาจเป็นการเรียนรู้ โดยบังเอิญ การเรียนรู้ด้วยตนเองหรือการเรียนรู้โดยกลุ่ม(สมคิด อิศระวัฒน์, 2535) กระบวนการเรียนรู้อาจเกิดขึ้นได้ทั้งภายในครอบครัวและชุมชนและเกิดขึ้นภายนอกครอบครัวและชุมชนก็ได้ เพื่อให้สามารถพึ่งตนเองและสนองความต้องการในการพัฒนาได้อย่างยั่งยืน ประกอบด้วยกระบวนการคิด การรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ การตั้งคำถาม และหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุและแนวทางในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ กระบวนการเรียนรู้ได้แก่ การวิเคราะห์ปัญหา และสาเหตุ วินิจฉัยปัญหา วิเคราะห์ทางเลือกและตัดสินใจเลือก (ประเวศ วะสี, 2535)

4.3 ทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

1.) ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม

แบนดูรา รอส และเมนลอฟ (Bandura Ross และ Menlove อ้างถึงใน ศิริชัย กาญจนวาสี 2534) ได้รวบรวมแนวคิด ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม ว่าการเรียนรู้เป็นผลจากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เรียนกับสิ่งแวดล้อม โดยผู้เรียนและสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อกันและกัน จากที่ผู้เรียนใช้การสังเกตเป็นเครื่องมือของการรับรู้สิ่งเร้า แล้วพยายามแสดงพฤติกรรมให้เหมือนตัวแบบ (Modeling) ซึ่งอาจเป็นสิ่งมีชีวิต สัญลักษณ์ ภาพหรือตัวอักษร จึงเป็นสาเหตุของการเกิดพฤติกรรมการเรียนรู้ ซึ่งอาจจะแสดงออกมาเป็นการกระทำหรือไม่แสดงออกมาก็ได้ขึ้นอยู่กับความพร้อมของร่างกายและทักษะ

2.) ทฤษฎีการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม

สุมนทา พรหมบุญ และคณะ (2541) กล่าวว่า การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม คือ การที่ผู้เรียนแต่ละคนเอาจิตใจเข้าร่วมในกิจกรรมการเรียนรู้ และเป็นศูนย์กลางของการเรียนการสอน ทำให้ตัวเองเกิดการเรียนรู้ในสิ่งที่ผู้สอนอยากจะให้รู้ไม่โดยทางตรงก็ทางอ้อม ซึ่งผู้สอนต้อง

เปลี่ยนองค์ประกอบต่าง ๆ ของระบบการสอนให้สอดคล้องกันทั้งระบบ โดยวิธีหนึ่งที่ได้ผลก็คือ ยุทธวิธี 4 ดาว ซึ่งไม่ใช่ทางเลือก 4 ทาง แต่ต้องมีทั้ง 4 อย่าง และเชื่อมโยงกัน ซึ่งประกอบด้วย

ยุทธวิธีที่ 1: วิธีการสอนแบบ 5 แฉก

ยุทธวิธีที่ 2: การสร้างสิ่งแวดล้อมเพื่อกระตุ้นการเรียนรู้ด้วยตนเอง

ยุทธวิธีที่ 3: การแนะแนวและจิตวิทยา และ

ยุทธวิธีที่ 4: การประเมินผล โดยเฉพาะอย่างยิ่งยุทธวิธีที่ 2- 4 จะสนับสนุนและส่งเสริมให้การสอนตามยุทธวิธี ที่ 4 ได้ผลได้อย่างเต็มที่

การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม จะช่วยให้ผู้เรียนได้ประสบการณ์ที่สัมพันธ์กับชีวิตจริง ได้รับการฝึกฝนทักษะการแสวงหาความรู้ ทักษะการบันทึกความรู้ ทักษะการคิด ทักษะการจัดการกับความรู้ ทักษะการแสดงออก ทักษะการสร้างความรู้ใหม่ และทักษะการทำงานกลุ่ม สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้ผู้เรียนได้รับการพัฒนาไปสู่เป็นคนเก่ง ดี และมีความสุข ซึ่งเป็นสิ่งที่ปรารถนาของครู ผู้ปกครอง และสังคม

3.) ปรัชญาการเรียนรู้โดยการนำตนเอง

นฤมล ต้นธสุเรศษุทธิ์ (2544) ได้สรุปสาระสำคัญของการเรียนรู้โดยการนำตนเอง (Self-Directed Learning) ในเชิงปรัชญาการเรียนรู้เป็นปรัชญาประยุกต์ มีพื้นฐานจากหลาย ปรัชญา คือ เป็นการเรียนรู้ที่เน้นความเป็นปัจเจกบุคคลและการพัฒนาตนเองตามปรัชญามนุษยนิยม เป็นการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนและประสบการณ์ของผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ตามปรัชญาพัฒนาการนิยม และ ผู้เรียนเป็นผู้วางแผนการเรียนเองโดยเน้นที่วัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมของการเรียนรู้เป็นสำคัญตามปรัชญาพฤติกรรมนิยม

การจัดการเรียนรู้ที่ให้ผู้เรียนเป็นผู้นำตนเอง (Self-Directed Learning) เนื่องจากมีข้อสรุปเกี่ยวกับพัฒนาการของผู้ใหญ่ ว่าเมื่อคนเรามีวุฒิภาวะมากขึ้น เราจะพัฒนาไปสู่ความเป็นผู้นำตนเองมากขึ้น ความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น ซึ่งเป็นพัฒนาการขั้นสูงสุดของมนุษย์ เพราะการเรียนรู้ลักษณะนี้จะเปิดโลกทัศน์สำหรับการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ให้กว้างขึ้น ทำให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับผู้เรียนวัยผู้ใหญ่ กระบวนการเรียนรู้ และท้ายที่สุดคือรูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) ของผู้ใหญ่ที่จะอยู่ในโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาอย่างมีความสุข

4.4 ความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนและสังคม ดังนี้

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนชีวิตที่พัฒนาศักยภาพของคนให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคมยุคข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็น (เสรี พงศ์พิศ และคณะ, 2538; สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2541; Thomas, 1991, อมรวิชิช นาคทรพรพ, 2541) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเด่นของการพัฒนาชุมชนที่ประชาชนมีส่วนร่วมและมีบทบาทในการกำหนดแผนงานโครงการและวิธีการดำเนินงาน ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มตามธรรมชาติ และสร้างเครือข่ายเกิดเป็นขบวนการประชาชน ซึ่งรวมตัวกันหาทางเลือกและทางออกในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง (เสรี พงศ์พิศ, 2538)

จากสาระเกี่ยวกับความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นหัวใจที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เนื่องจากเป็นการยกระดับความสามารถในการคิด วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ แสวงหาทางเลือกในการแก้ปัญหา การตัดสินใจเลือกทางเลือกในการแก้ปัญหาและสรุปบทเรียน เพื่อยกระดับสติปัญญาให้สูงขึ้น

4.5 ลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2539) ได้กล่าวถึงลักษณะสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไว้ดังนี้

1.) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการกลุ่ม การเรียนรู้ของแต่ละคนจะเกิดขึ้นในกระบวนการที่ได้มีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นวิพากษ์วิจารณ์ ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางแก้ไขปัญหาระหว่างกันในชุมชนด้วยกัน นอกจากนี้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเป็นกลุ่ม ยังทำให้เกิดพลังของสติปัญญาที่ได้จากการระดมสมอง ทำให้สามารถหาทางออกที่ดีที่สุดและเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายได้

2.) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้จากการลงมือปฏิบัติจริง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของความพยายามที่จะหาทางแก้ปัญหาในชีวิตจริง พลวัตของการเรียนรู้เกิดขึ้นจากการได้พูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุของปัญหา และหาแนวทางแก้ไข เมื่อได้แนวทางแก้ไขแล้วสมาชิกก็มักกลับไปลงมือปฏิบัติ ซึ่งอาจเป็นการกระทำของบุคคลหรือของกลุ่มที่ได้ ประเวศ วะสี เรียกกระบวนการนี้ว่า กระบวนการเรียนรู้แบบมีปฏิสัมพันธ์จากการกระทำร่วมกัน (Interactive Learning through Action)

3.) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง (Problem Oriented) และเป็นการเรียนรู้เพื่อพยายามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริง ๆ การเรียนรู้ของชุมชนจึงได้มีความหมายเพียงยกระดับความคิดสติปัญญาของคนในชุมชน แต่ยังหมายถึงการช่วยแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลที่คนในชุมชนสามารถเห็นเป็นรูปธรรมได้

4.) กระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันในลักษณะเป็นเครือข่าย เครือข่ายเป็นลักษณะของความสัมพันธ์ในแนวราบมากกว่าแนวตั้ง ความเชื่อมโยงระหว่างคนที่เข้ามาสัมพันธ์กันเป็นเครือข่ายนี้ คือ การเรียนรู้จากประสบการณ์ของกันและกัน การแลกเปลี่ยนความคิดและ/หรือทรัพยากรระหว่างกันและกันตามความสมัครใจ มีการช่วยเหลือกัน มีการติดต่อสื่อสารถึงกันสม่ำเสมอ แต่ไม่มีการบังคับบัญชาสั่งการ ไม่มีโครงสร้างอำนาจ เครือข่ายจึงมีลักษณะค่อนข้างหลวม จุดร่วมของคนหรือชุมชนที่เข้ามาเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย มักจะได้แก่ การมีแนวคิดคล้ายกัน มีความสนใจหรือทำงานในเรื่องประเภทเดียวกัน

นอกจากนี้ สีลาภรณ์ นาคทรพรพ (2539) ยังได้กล่าวถึงลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนโดยชี้ให้เห็นว่ากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนมิใช่การเรียนรู้ของปัจเจกชนเท่านั้น หากแต่เป็นการเรียนรู้ร่วมกันหลาย ๆ คน ที่มาทำกิจกรรมร่วมกัน

เสรี พงศ์พิศ และคณะ(2538) ยังได้กล่าวถึงลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนโดยกล่าวว่า การจัดการศึกษาให้เด็กเยาวชน โดยองค์กรชาวบ้านในที่ต่าง ๆ เป็นการจัดการการ

เรียนรู้เกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรม คุณค่าดั้งเดิมผสมผสานเข้ากับการทำมาหากิจ เช่น เกษตรยั่งยืน วนเกษตร และอื่น ๆ

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2540) ได้ศึกษาวิเคราะห์และประมวลเอาลักษณะการเรียนรู้ของชาวบ้านหรือคนธรรมดาสามัญ พอสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติของมนุษย์มีลักษณะดังนี้ 1.)เรียนรู้ด้วยการลองผิดลองถูก 2.)เรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำจริง 3.)ถ่ายทอดความรู้โดยการสาธิต บอกเล่า และลายลักษณ์ 4.)เรียนรู้โดยพิธีกรรม 5.)เรียนรู้จากศาสนา 6.) เรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ 7.)เป็นการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม 8.) เรียนรู้โดยวิธีครูพักลักจำ

สรุปได้ว่า การจัดการศึกษาของชุมชนมีลักษณะประการหนึ่ง คือ การถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์วางอยู่บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชน เรียกว่าเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวม ไม่แยกเป็นส่วน ๆ มีลักษณะดังนี้

- 1.) เป็นกระบวนการกลุ่ม
- 2.) เกิดจากการปฏิบัติจริง
- 3.) เรียนรู้จากปัญหา
- 4.) เป็นเครือข่าย และ
- 5.) เป็นองค์รวม

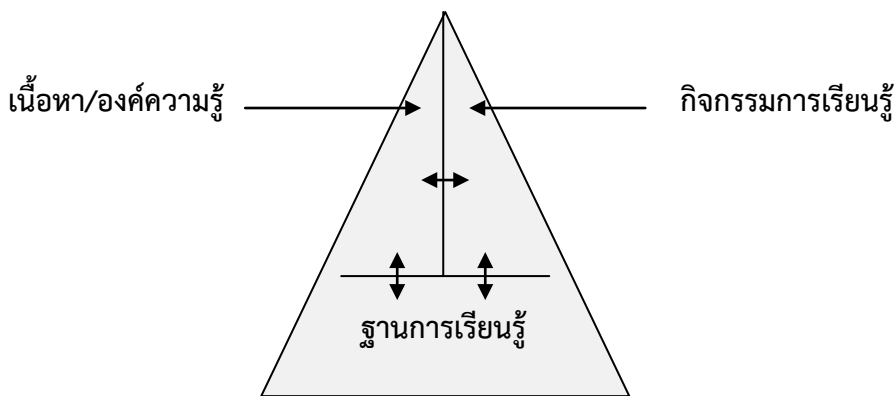
อาจกล่าวได้ว่ารูปแบบการเรียนรู้ต้องเรียบง่าย เป็นธรรมชาติและสอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชนสามารถเรียนรู้ได้โดยตรง รวดเร็วและกว้างขวาง เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง จึงตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้อย่างแท้จริง การเรียนรู้ของชุมชนไม่ได้มุ่งเฉพาะตัวความรู้หรือเทคนิคแต่รวมถึงแนวคิด ศีลธรรมและจริยธรรม

4.6 องค์ประกอบของการเรียนรู้ในชุมชน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2539) กล่าวถึง องค์ประกอบของการเรียนรู้ในชุมชน ประกอบด้วย คน ความรู้ ทรัพยากรของชุมชน นั้น ๆ ที่จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบกระบวนการ เนื้อหา กิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต เป็นสิ่งเดียวกับกระบวนการพัฒนาชุมชน เป็นการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์บนพื้นฐานวัฒนธรรมชุมชน เป็นรูปแบบที่เรียบง่าย เป็นธรรมชาติ เรียนรู้ได้โดยตรงและรวดเร็วครอบคลุมทั้งชีวิตหรือเป็นการเรียนรู้แบบองค์รวมไม่แยกส่วน ลักษณะขององค์ประกอบ ดังนี้

1. คน ได้แก่ ผู้รู้ ประชาชนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน ผู้นำองค์กร ผู้มีความรู้เฉพาะด้านชาวบ้านในฐานะผู้เป็นแบบอย่างในการดำรงชีวิต
2. ความรู้ ได้แก่ ความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาเดิมของชาวบ้าน ชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรที่ไม่ใช่วัตถุ ได้แก่องค์ความรู้ แนวคิด ศีลธรรม จริยธรรม พิธีกรรมขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ
3. ทรัพยากร ได้แก่ ทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืช สัตว์ และผลผลิตของชุมชน

จากองค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชนทั้ง 3 ประการนี้ อดุลย์ วังศรีคุณ(2543) ได้สรุปและอธิบายความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันขององค์ประกอบดังกล่าว ดังแผนภาพที่ 2-4



แผนภาพ 2-4 องค์ประกอบของการเรียนรู้

ที่มา: อดุลย์ วังศรีคุณ (2536)

4.7 วิธีการและเทคนิคในการเสริมสร้างการเรียนรู้ ของชุมชน

เทคนิค วิธีการ และกระบวนการในการเสริมสร้างการเรียนรู้ เป็นสิ่งที่มีความสำคัญ เพราะจะนำไปสู่การพัฒนาการเรียนรู้ของบุคคล ชุมชนเครือข่าย และกระบวนการจัดเรียนรู้ในด้านอื่น ๆ เทคนิค วิธีการเสมือนเครื่องมือที่เสริมสร้างความเข้าใจระหว่างกันในการพัฒนาความรู้ เทคนิคบางอย่างสามารถก่อให้เกิดความสามัคคีและกลับความรู้ให้ออกเป็นแนวทางการดำเนินการที่เหมาะสม ดังนั้น เทคนิค วิธีการที่เริ่มตั้งแต่วิธีการง่าย ๆ จนไปสู่กระบวนการที่ต้องใช้ความสามัคคีและการมีส่วนร่วมของหลายฝ่าย เทคนิค กระบวนการดังกล่าวสามารถเสริมสร้างการเรียนรู้ได้อย่างเหมาะสมกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น

ทะนงศักดิ์ คุ่มไข่น้ำ (2534) ได้เสนอวิธีการจัดการเรียนรู้ในลักษณะการให้การศึกษาร่วมกันเพื่อการพัฒนา ซึ่งมี 2 รูปแบบ คือ 1.) การให้การศึกษาร่วมกันแบบทางตรง เป็นวิธีการให้การศึกษาร่วมกันในการบอกหรืออธิบายให้ผู้เรียนได้รู้ว่าอะไรเป็นอะไรตรง ๆ 2.) การให้การศึกษาร่วมกันแบบทางอ้อม เป็นวิธีการให้การศึกษาร่วมกันที่ไม่ใช้วิธีบอกกล่าวให้ความรู้โดยตรง แต่จะเป็นการให้ข้อมูลข่าวสาร กระตุ้นให้ผู้ศึกษาหรือผู้ฝึกอบรมได้เรียนรู้โดยการคิด วิเคราะห์ และสรุปข้อมูลเหล่านั้นด้วยตนเอง

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ(2543) ได้กล่าวถึงวิธีการและเทคนิคในการเสริมสร้างการเรียนรู้ ของชุมชน ไว้ดังนี้

1. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการลงมือปฏิบัติจริง การเรียนรู้จากการปฏิบัติจัดว่าเป็นการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดความรู้จริง ไม่แยกการเรียนรู้จากการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชน สามารถสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นพร้อมกับการมีส่วนร่วมในการทำงานชุมชนขั้นตอนต่าง ๆ ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน การกำหนดปัญหา การแสวงหาทางเลือก การวางแผน การปฏิบัติ การควบคุมติดตามและประเมินผล นอกจากนี้ยังจัดการเรียนรู้ได้โดยการสาธิตและทดลอง ซึ่งรูปแบบการ

สาธิตและทดลองควรจะทำภายใต้เงื่อนไขเดียวกับที่สมาชิกในชุมชนมีอยู่ เพื่อสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในขั้นต่อไป

2. การเรียนรู้จากประสบการณ์ นอกจากการเรียนรู้จากประสบการณ์ของตนเอง ยังเรียนรู้ได้จากประสบการณ์ของผู้อื่น โดยการศึกษาดูงาน ที่ไม่ใช่รูปแบบของการไปเที่ยวหรือเยี่ยมชม เยียนกันอย่างปกติ แต่เป็นการไปอย่างมีจุดมุ่งหมายมีการวิเคราะห์ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการสรุป บทเรียนมีการเตรียมการทั้งผู้ไปดูงานและผู้ให้การศึกษาดูงาน

3. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านหรือสถาบัน ในชุมชนและนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของท้องถิ่น

4. การเรียนรู้จากสถานการณ์จำลอง หรือตัวอย่างได้แก่กรณีศึกษา การแสดง บทบาทสมมติ การแสดงละคร เกม กิจกรรม

5. การเรียนรู้จากการถ่ายทอด เป็นการเรียนรู้จากการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้ โดยตรง เช่น การให้ข้อมูลข่าวสาร การบอกเล่า การบรรยาย นิทรรศการและสื่อต่าง ๆ

สรุปได้ว่า การเรียนรู้ของชุมชนเป็นกิจกรรมทางการศึกษาที่เน้นการเรียนรู้ตามวิถีชีวิตที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ เรียนรู้จากประสบการณ์และสภาพแวดล้อมต่างๆ ในสังคม ซึ่งสามารถจำแนกกิจกรรมได้ดังนี้

1. การเรียนรู้จากเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน เครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน ได้แก่ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน สถานีอนามัยตำบล สำนักงานเกษตรตำบล รวมทั้งแหล่งความรู้ในชุมชนที่มีอยู่ตามธรรมชาติ หรือตามวิถีชีวิตของชาวบ้าน เช่น สวนสมุนไพร เป็นต้น

2. การเรียนรู้จากเทคโนโลยีใหม่ ๆ เช่น ระบบบริการอินเทอร์เน็ตตำบล จัดตั้งสถานีวิทยุกระจายเสียงชุมชน วิทยุชุมชน ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์และพัฒนา Website ข้อมูลชุมชน การศึกษาทางไกลผ่านดาวเทียม ประชุมทางไกลผ่านเครือข่ายคอมพิวเตอร์ ข้อมูลสารสนเทศท้องถิ่น เป็นต้น

3. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน ซึ่งประกอบด้วยภูมิปัญญาของผู้รู้ วัฒนธรรม และองค์ความรู้ของชุมชน ซึ่งได้รับการส่งเสริมและการถ่ายทอดสืบต่อมา

4. การเรียนรู้จากสื่อพื้นบ้าน สื่อพื้นบ้านมีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้ คตินิยม ค่านิยม และคุณธรรมอันดีงามโดยผ่านการแสดงของตัวละครต่างๆ เช่น ลิเก หมอลำ หนังตะลุง มโนราห์ ลำตัด เพลงลูกทุ่ง เป็นต้น

5. ความเข้มแข็งของชุมชน

5.1 ความหมายของชุมชนเข้มแข็ง

ประเวศ วะสี (2544) ได้อธิบายคำว่า ชุมชนและมองภาพของชุมชนเข้มแข็งไว้ว่า ความเป็นชุมชนหมายถึง การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือมีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือมีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้แต่มีความ

เอื้ออาทรต่อกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง และมีการจัดการ

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2549) กล่าวถึง ลักษณะชุมชนเข้มแข็งไว้ ดังนี้ เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) ทุกคนในชุมชนร่วมเรียนรู้ชุมชนนั้นจะรู้ทันข่าว ทั้ง เศรษฐกิจ สังคม การเมือง รวมทั้งการเพิ่มพูนความรู้อยู่เสมอ เป็นชุมชนที่รู้จักจัดการตนเอง (Community Management) ด้วยกิจกรรมสำคัญ 4 ประการ คือ การวางแผน การจัดกระบวนการองค์กรของตน การลงมือปฏิบัติตามแผนการประเมินผล เป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ (Spirituality) หมายถึง ความรักดีต่อชุมชน ความรู้สึก เป็นเจ้าของ ห่วงแทน มีสิ่งยึดเหนี่ยวกัน และเป็นชุมชนที่มีสันติภาพ (Peaceful) คนมีคุณภาพและคุณธรรม สงบสุข จิตใจ เยือกเย็น

สำนักงานเลขาธิการคณะกรรมการส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน (2549) หมายถึง สภาวะการณ์ที่คนในชุมชนมีความสามารถที่จะดูแลตนเองได้ มีความตระหนักรู้ว่าจะพัฒนาตนเองหรือจัดการกับปัญหาในชุมชนของตนอย่างไร มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวที่จะร่วมมือกันกระทำสิ่งต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมาย และเมื่อมีผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ก็มีความสามารถที่จะจัดสรรแบ่งปันผลประโยชน์ระหว่างกันได้อย่างลงตัว เป็นผลให้สมาชิกทุกคนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข เนื่องจากชุมชนเข้มแข็งจะมีศักยภาพในการพึ่งตนเองสูง สามารถพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง มีความเป็นปึกแผ่น สามารถควบคุมและบริหารจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ด้วยตนเองเป็นส่วนใหญ่ คือ “ชุมชนที่คิดเป็น ทำเป็น และแก้ปัญหาเป็น”

นภาพร หะวานนท์ และคณะ (2550) กล่าวว่า ชุมชนเข้มแข็ง เป็นสภาวะที่ชุมชนมีความสามารถในการพึ่งตนเอง คนในชุมชนมีความมั่นคงปลอดภัย และมีความรักห่วงใยชุมชนของตนโดยพยายามสืบสานความรู้และประเพณีต่าง ๆ ให้กับเด็กและเยาวชน นอกจากนี้ ยังหมายรวมถึงการที่คนในชุมชนมีวิสัยทัศน์ มองเห็นแนวทางที่จะแก้ปัญหาของชุมชนและสามารถคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตได้

สรุปความหมายของคำว่าชุมชนเข้มแข็งได้ว่า คือ การที่ประชาชนในชุมชนต่างๆ ของชุมชนเมืองหรือชนบทรวมตัวกัน โดยมีการเรียนรู้การจัดการและแก้ไขปัญหาาร่วมกันของชุมชน เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการศึกษา ให้ดีขึ้นตามลำดับ มีการฝึกกำลัง ช่วยเหลือ เอื้ออาทรต่อกัน เพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน

5.2 ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

กาญจนา แก้วเทพ (2540) เสนอเรื่องความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนว่าพิจารณาได้จาก

1. ตัวบุคคลหรือทุนมนุษย์ : สิ่งที่ยังบอกความเข้มแข็งของชุมชน คือ การเจริญเติบโตในเชิงปริมาณและคุณภาพขององค์กร นั่นคือ สมาชิกเพิ่มมากขึ้น มีการสืบทอดคนรุ่นใหม่ ๆ เข้ามารับผิดชอบต่อช่วงภาระงาน ส่วนในมิติเชิงคุณภาพดูได้จากความรู้ความสามารถและทักษะ รวมทั้งความคิดและพลังแห่งศีลธรรมทั้งของสมาชิกและผู้นำ

2. ปริมาณและคุณภาพของกิจกรรม : ผลงานหรือกิจกรรมของกลุ่มมีความต่อเนื่อง ดำเนินการอย่างเป็นเครือข่าย และขยายกิจกรรมใหม่ ๆ นอกจากนี้ พิจารณาได้จากความสามารถในการจัดการกับปัญหาที่องค์กรเผชิญในภาวะวิกฤติ

3. ปริมาณและคุณภาพของทุนที่เป็นวัสดุอุปกรณ์หรือสภาพแวดล้อม : พิจารณาจากทุนด้านปริมาณของวัสดุที่เพิ่มมากขึ้นหรือได้มา เช่น กลุ่มสมุนไพรมีการรักษาพรรณพืชและป่าตามธรรมชาติ เป็นต้น ส่วนมิติเชิงคุณภาพ พิจารณาจากความยั่งยืนของทุน เช่น ระบบการบริหารจัดการที่ทำให้สามารถเพิ่มวัสดุและสภาพแวดล้อมที่เป็นทุน เป็นต้น

4. ทุนเพื่อนหรือเครือข่าย : การมีเครือข่ายของสมาชิกหรือกิจกรรมสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และเห็นถึงศักยภาพในการระดมทุน ในแง่ปริมาณ อาจดูได้จากเครือข่ายสมาชิกที่มีกว้างขวางมากขึ้นในแง่คุณภาพดูได้จากความสามารถในด้านการจัดการกับเครือข่ายในลักษณะของความร่วมมือในการปฏิบัติ และลักษณะของอำนาจในการเจรจาต่อรอง หรือประสานงาน

5. สถานภาพขององค์กรชุมชน : การพิจารณาศักยภาพควรอ้างอิงจากภายนอกด้วย นั่นคือ การประเมินการยอมรับต่อองค์กรชุมชนจากกลุ่มบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้องว่าให้ยอมรับในเรื่องอะไรและมากน้อยแค่ไหน

เฉลียว บุรีภักดิ์ (2545:76) ได้สรุปลักษณะของชุมชนเข้มแข็งไว้ดังนี้

1. สมาชิกชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของคนและชุมชนที่จะแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง

2. สมาชิกชุมชนมีจิตสำนึกการพึ่งพาตนเอง เอื้ออาทร รักและห่วงใยซึ่งกันและกัน อีกทั้งพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของคนและชุมชน

3. สมาชิกชุมชนเลือกกำหนดผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง และผู้แทนชุมชนที่หลากหลายด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

4. มีกระบวนการชุมชนที่มีความเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชนในลักษณะเปิดกว้างโปร่งใสและมีรายงานความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้สำหรับสมาชิกทั้งหมด

5. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชนกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตาม และประเมินผลการแก้ปัญหา และการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน

6. สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน

7. มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วย การพัฒนาทุกๆด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเองเอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุกๆ คน และหวังผลการพัฒนาที่ยั่งยืน

8. การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

9. มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้าน ชุมชนอื่นๆ ท้องถิ่น ภาครัฐราชการ องค์กรเอกชนภาคธุรกิจ ข้าราชการและอื่นๆ ในลักษณะการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียม

5.3 ปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็ง

เทียบ เหล่าสุวรรณ (2541) กล่าวถึง สิ่งที่เกิดความเข้มแข็งของชุมชน ปัจจัยสำคัญ คือ

1. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม เพราะการมีส่วนร่วมจะเป็นหลักประกันได้ว่า ความต้องการที่แท้จริงของคนจะได้รับการตอบสนองและที่สำคัญ สามารถมั่นใจได้ว่าผู้เข้าร่วมทุกคนจะได้รับผลประโยชน์จากกลุ่มอย่างยุติธรรมและเสมอภาคกัน การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าร่วมในกิจกรรมของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เช่น ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติการ และร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวจะก่อให้เกิดการเรียนรู้ในการแก้ปัญหาาร่วมกัน

2. มีการดำเนินเป็นกิจกรรมผ่านองค์กรและองค์กรเครือข่าย เมื่อองค์กรได้มีการร่วมมือกับองค์กรอื่นในรูปแบบเครือข่าย ไม่ว่าจะเป็นเครือข่ายผู้นำ เครือข่ายกิจกรรม หรือเครือข่ายการเรียนรู้ ก็จะทำให้องค์กรมีอำนาจต่อรองเพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในที่สุด

3. องค์กรมีการดำเนินกิจกรรมแบบครบวงจร องค์กรชุมชนหลายองค์กรที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ เพราะดำเนินการไม่ครบวงจร

อนุชาติ พวงสำลี และอรทัย อาจอ่ำ (2541) กล่าวว่า กรอบตัวชีวิตความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งสำหรับองค์กรชุมชน คือ

1. ภูมิปัญญา ระบบความเชื่อ ระบบความคิดของชุมชน การกำหนดตัวชีวิตเกี่ยวกับภูมิปัญญาหรือระบบความเชื่อของบุคคลนับเป็นเรื่องยาก แต่การชีวิตว่าชุมชนนั้น ๆ มีภูมิปัญญาหรือไม่ อาจดูได้จากการสืบทอดองค์ความรู้ การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ที่เหมาะสมกับยุคสมัย ซึ่งตัวชีวิตในเรื่องเหล่านี้สามารถสังเกตได้จากการมีผู้นำที่หลากหลายทั้งในด้านความรู้ ทักษะ และจำนวนผู้นำในชุมชนนั้น ๆ อีกทั้งยังสังเกตได้จากทัศนคติ ความเชื่อ และพฤติกรรมของสมาชิกที่เกี่ยวกับความเชื่อในพิธีกรรมต่าง ๆ

2. การจัดการกลุ่ม/องค์กรชุมชน ความเข้มแข็งของกลุ่มอาจพิจารณาได้จาก

1) วัตถุประสงค์ของการรวมกลุ่ม สามารถบ่งชี้ถึงพฤติกรรมและกิจกรรมที่มีความหมายในเชิงการสืบทอดภูมิปัญญาและระบบความเชื่อ

2) กฎ กติกา ชี้ถึงความสามารถในการกำหนดและควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน

3) จำนวนและคุณภาพของสมาชิกที่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ สะท้อนความเอาใจใส่ในการร่วมกิจกรรม ความสำนึกในหน้าที่ และความรับผิดชอบของสมาชิก

4) คุณภาพของกรรมการกลุ่ม ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากความสามารถในการจัดการ การสนองตอบต่อปัญหา การจัดสรร และการกระจายทรัพยากรของชุมชน

5) กิจกรรมกลุ่มบ่งชี้ถึงความสามารถในการตอบสนองต่อมิติต่าง ๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม วัฒนธรรม ด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชน

6) กองทุนของกลุ่ม บ่งชี้ถึงความสามารถในการระดมทุนของกลุ่ม นับเป็นเครื่องสะท้อนศักยภาพและความเข้มแข็งของกลุ่มได้ดี

3. กระบวนการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ ตรวจวัดได้จากการศึกษาดูงาน เวทีแลกเปลี่ยนความรู้และการขยายเครือข่ายความร่วมมือ ซึ่งจะสะท้อนภาพการยกระดับภูมิปัญญาและการเรียนรู้ของชุมชน การเชื่อมโยงภูมิปัญญาระหว่างชุมชน

4. ผลกระทบจากการดำเนินงานขององค์กรชุมชนในด้านต่าง ๆ โดยที่ตัวชี้วัดระดับความเข้มแข็งชุมชนเน้นการวัดถึงผลที่เกิดขึ้นกับชุมชนเป็นหลัก ดังนี้

1) ด้านเศรษฐกิจและอาชีพ ตัวชี้วัดด้านนี้ในระดับชุมชนมีความสัมพันธ์กับตัวชี้วัดระดับครัวเรือนค่อนข้างมาก แต่จะให้ผลที่เป็นภาพรวมหรืออัตราเฉลี่ยของครัวเรือนทั้งหมดในชุมชนเท่านั้น

2) ด้านสังคมวัฒนธรรม ในระดับชุมชนเป็นการวัดถึงสัดส่วนการอพยพย้ายถิ่นของครัวเรือนในชุมชน วัดด้านสวัสดิการที่ชุมชนมีให้ วัดอัตราการประกอบอาชีพอาชีวกรรมและยาเสพติด วัดในด้านการอนุรักษ์ การพัฒนา ปรับใช้ และการสืบสานต่อด้านภูมิปัญญาพื้นบ้านรวมทั้งศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น

3) ด้านทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม เป็นการวัดถึงพลังของชุมชนและจิตสำนึกของชุมชนในการอนุรักษ์และรักษาสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

นภาพรณ์ หะวานนท์ และคณะ (2550) ได้กล่าวว่าปัจจัยที่เป็นตัวบ่งชี้ความเข้มแข็งของชุมชนในภาพรวม จะได้แก่

1. ความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน หมายถึง การที่ชุมชนมีความเป็นอิสระที่จะกำหนดทางเลือกในการจัดการกับปัญหาและดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน โดยไม่หวังพึ่งพิงภายนอก การมีอำนาจต่อรองเพื่อให้เป็นไปตามเจตจำนงของชุมชน ความสามารถในการระดมทุนและการจัดการทุนที่ระดมมาให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน

2. ความมั่นคงปลอดภัยของชุมชน หมายถึง สภาพการณ์ที่คนในชุมชนมีความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิตอยู่ภายในชุมชนทั้งทางสังคม การประกอบอาชีพ ทรัพย์สิน และสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ภายใต้ระบบความสัมพันธ์ที่คนในชุมชนมีความใกล้ชิดรู้จักมักคุ้นกันดี และไว้วางใจกันได้ รวมทั้งการที่ชุมชนสร้างระบบสวัสดิการของชุมชนขึ้นมาเพื่อช่วยเหลือเกื้อกูลกันขึ้นพื้นฐาน

3. ความรักและหวงแหนชุมชน หมายถึง การที่คนในชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ มีความภาคภูมิใจและตระหนักในศักดิ์ศรีของชุมชน มีการสืบสานภูมิปัญญาของชุมชนการดำรงรักษาประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

4. การมีวิสัยทัศน์ของชุมชน หมายถึง การที่คนในชุมชนมีความเข้าใจสภาพการณ์โดยทั่วไปของชุมชนทั้งจุดอ่อน จุดแข็ง และสามารถประเมินได้ว่าปัญหาที่ชุมชนกำลังเผชิญอยู่มีความเชื่อมโยงกับเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ อย่างไร ทำให้สามารถคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต สามารถมองไปในอนาคตได้ว่าต้องการให้ชุมชนของตนเป็นอย่างไร และมองเห็นแนวทางแก้ไขปัญหาคด้วยตนเอง

สรุปได้ว่า การไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนในภาพรวมเช่นที่กล่าวข้างต้น จะต้องเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในด้านต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นอย่างเป็นองค์รวม จากการประมวลแนวคิดจำนวนมากที่มีนักวิชาการเสนอไว้ อาจจำแนกความเข้มแข็งเฉพาะด้านของชุมชนออกเป็น 5 ด้าน ดังนี้

1. ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ หมายถึง ความสามารถของชุมชนในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ โดยพิจารณาจาก สภาวะกินดีอยู่ดี การมีผลผลิตที่มีคุณภาพเชื่อถือได้ มีการให้ความสำคัญกับการสืบสานและปรับปรุงคุณภาพการผลิตที่เคยมีในชุมชนมากกว่าการผลิตสิ่งใหม่ที่ชุมชนไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน การมีอำนาจต่อรองกับนายทุน การมีอิสรภาพในการจัดการทรัพยากรชุมชน การไม่เป็นหนี้ การมีทุนสำรองสำหรับกิจการสาธารณะและสวัสดิการชุมชน ความสามารถในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสิ่งที่มีค่าน้อยหรือไม่มีค่าในชุมชน การปลอดจากการพึ่งพิงตลาดทุนและปัจจัยการผลิตจากภายนอก การขายผลผลิตได้ในราคาที่เป็นธรรม ความสามารถในการจัดระบบธุรกิจของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ปลอดจากความเสี่ยงในการผลิตหรือมีความเสี่ยงน้อย

สำหรับกระบวนการที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ จะได้แก่ การสร้างอำนาจอิสระในการผลิตโดยเพิ่มพูนความสามารถของชุมชนในการจัดการกับปัจจัยการผลิต การบูรณาการความรู้ในการผลิตที่เป็นความรู้ภายนอกชุมชนกับความรู้ที่ชุมชนมีมาแต่เดิม การสร้างสรรค์ความรู้ในกระบวนการผลิตและแลกเปลี่ยนความรู้ในชุมชน การสร้างอำนาจอิสระในการแลกเปลี่ยนโดยการเสริมสร้างเครือข่ายตลาดรับซื้อ และมีการจัดการเกี่ยวกับการจัดส่งผลผลิตหรือการทำให้ผลผลิตเป็นที่ต้องการของตลาด การสร้างอำนาจอิสระในการบริโภคโดยเพิ่มพูนความสามารถของชุมชนที่จะทำให้เกิดการบริโภคที่ปลอดภัยปราศจากสารเคมีและการบริโภคที่ไม่ก่อให้เกิดหนี้สิน อย่างไรก็ตามกระบวนการที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชุมชน มีความซับซ้อนและไม่ใช่ว่าสิ่งที่จะเกิดขึ้นได้โดยง่าย เนื่องจากต้องมิกสโกที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านจิตสำนึก ความรู้ การจัดการ และการปฏิบัติที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน และการสร้างเครือข่ายกับชุมชนและองค์กรอื่น ๆ ด้วย

2. ความเข้มแข็งทางสังคม หมายถึง สภาพชุมชนที่รวมตัวกันเป็นปึกแผ่นแน่นแฟ้น มีความสามัคคี มีอุดมการณ์และค่านิยมร่วมกันทำให้สมาชิกรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และมีความรักผูกพันในชุมชนของตน

กระบวนการที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งทางสังคม จะได้แก่ การเสริมสร้างความสามารถในการจัดระเบียบทางสังคมภายในชุมชนให้เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข การสร้างกลไกที่ทำให้คนมีจิตสำนึกต่อส่วนรวมและผูกพันกับสมาชิกอื่น ๆ การส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวเป็นกลุ่มเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การเสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันทางสังคมต่าง ๆ เช่น สถาบัน ครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา ระบบสาธารณสุข ฯลฯ ให้สามารถตอบสนองความต้องการจำเป็นของสมาชิกในชุมชนอย่างเป็นองค์รวม

3. ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม หมายถึง ความเป็นอิสระที่ไม่ถูกครอบงำโดยความรู้จากภายนอกชุมชน หากแต่มีความรู้ของตนเองโดยชุมชนเป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้น การเห็นความสำคัญของความรู้ ภูมิปัญญา และประเพณีของชุมชน การมีส่วนร่วมสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมให้ดำรงอยู่ของคนในชุมชน

กระบวนการที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม จะได้แก่ การสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้รู้ในชุมชน เช่น พระสงฆ์ ประชาชน ชุมชน ผู้นำชุมชน โรงเรียน การที่ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายทางการศึกษา การมีกิจกรรมให้นักเรียนได้เรียนรู้ประวัติชุมชน การมีส่วนร่วม

ของพระสงฆ์ ผู้นำ และปราชญ์ชาวบ้าน ฯลฯ ในการถ่ายทอดความรู้ในระบบโรงเรียน การเชื่อมโยงความรู้ในระบบโรงเรียนกับความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน

4. ความเข้มแข็งทางการเมือง หมายถึง การที่ชุมชนมีอำนาจอิสระ(Autonomy) ในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ โดยไม่ต้องรอคอยความช่วยเหลือจากภายนอก ความสามารถของชุมชนในการนำเสนอสิ่งที่เป็นความต้องการของตนต่อองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ความสามารถในการตอบสนองความต้องการของชุมชนโดยองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาผ่านองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นตามขั้นตอน

กระบวนการที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองทางการเมืองของชุมชน จะได้แก่ การเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะโดยสมัครใจ การตรวจสอบการทำงานขององค์การบริหารส่วนท้องถิ่นโดยคนในชุมชน และการสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมเพื่อเชื่อมโยงองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นกับชุมชนเข้าด้วยกัน

5. ความเข้มแข็งทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หมายถึง ความสามารถของชุมชนในการจัดระบบเพื่อดูแลและจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุดและเป็นธรรมแก่สมาชิกของชุมชน การมีสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ดี มีการจัดระบบการรักษาสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนที่มีประสิทธิภาพ คนในชุมชนมีจิตสำนึกในการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน มีวิถีชีวิตที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม

กระบวนการที่จะนำไปสู่ความเข้มแข็งทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะได้แก่ การปรับระบบเกษตรกรรมให้สามารถเพิ่มรายได้และยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกร พร้อมกับมีผลในทางเกื้อกูลการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนสภาพแวดล้อมให้คงความอุดมสมบูรณ์ การจัดระบบบริหารจัดการการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืน

6. บริบทของพื้นที่ตำบลโคโคเตมา อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

6.1 สภาพสังคมและเศรษฐกิจ

จังหวัดสุพรรณบุรีตั้งอยู่ในภาคกลางด้านตะวันตกของประเทศไทย มีแม่น้ำท่าจีนไหลผ่านตามแนวยาวของจังหวัดจากเหนือจรดใต้ ห่างจากกรุงเทพฯ ตามทางหลวงหมายเลข 340 ทางรถยนต์ 107 กิโลเมตร และทางรถไฟ 142 กิโลเมตร มีพื้นที่ ประมาณ 5,358,008 ตารางกิโลเมตร หรือ ประมาณ 3,348,755 ไร่ เป็นจังหวัดที่มีศักยภาพด้านการเกษตร มีพืชเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ ข้าว อ้อย ด้วยศักยภาพดังกล่าวจังหวัดสุพรรณบุรี จึงได้กำหนดวิสัยทัศน์คือ “สุพรรณบุรีเป็นจังหวัดชั้นนำ ในด้านแหล่งผลิตอาหาร และผลิตภัณฑ์คุณภาพมาตรฐานสู่สากล เป็นศูนย์กลางการศึกษา การกีฬา และการท่องเที่ยว โดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน ชุมชนเข้มแข็ง คุณภาพชีวิตดี ยึดการมีส่วนร่วม”

1.1.1 ด้านสังคม จังหวัดสุพรรณบุรี แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 10 อำเภอ 110 ตำบล 1,007 หมู่บ้าน โดยมีอำเภอดังนี้ อำเภอเมืองสุพรรณบุรี อำเภอเดิมบางนางบวช อำเภอด่านช้าง อำเภอบางปลาม้า อำเภอศรีประจันต์ อำเภอดอนเจดีย์ อำเภอสองพี่น้อง อำเภอสามชุก

อำเภออุ้มทอง และอำเภอหนองหญ้าไซ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น มีองค์การบริหารส่วนจังหวัด จำนวน 1 แห่ง เทศบาลเมือง 2 แห่ง เทศบาลตำบล 39 แห่ง องค์การบริหารส่วนตำบล 88 แห่ง

ปี 2554 จังหวัดสุพรรณบุรีมีประชากรตามสถิติของสำนักบริหารการทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย ณ เดือนเมษายน 2554 จำนวน 850,920 คน แยกเป็นชาย 412,744 คน และหญิง 438,176 คน ประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ร้อยละ 90 ศาสนา อิสลามร้อยละ 5 และศาสนาคริสต์ ร้อยละ 2 และศาสนาอื่น ๆ ร้อยละ 3 จำนวนวัด 520 วัด สำนักสงฆ์ 124 โบสถ์คริสต์ 3 มัสยิด 1 พระภิกษุ 4,815 รูป

1.1.2 ด้านเศรษฐกิจ ปี 2552 จังหวัดสุพรรณบุรี มีมูลค่าผลิตภัณฑ์มวลรวม จังหวัด (Gross Provincial Product : GPP) เป็นมูลค่า 64,481 ล้านบาท โดยมาจากภาคเกษตร 19,819 ล้านบาท และนอกภาคเกษตร 44,662 ล้านบาท เมื่อเทียบกับปี 2551 ลดลงร้อยละ 5.16 ซึ่งมีมูลค่า 3,509 ล้านบาท โดยรายได้ต่อหัวอยู่ที่ 72,269 บาท/ปี โดยภาคการเกษตร สร้างรายได้ ให้กับจังหวัดในแต่ละปีเป็นจำนวนมาก จากข้อมูลผลิตภัณฑ์มวลรวมจังหวัดในปี 2552 มีรายได้จากการผลิตภาคการเกษตร เป็นเงิน 19,819 ล้านบาท ลดลงจากปีก่อนร้อยละ 18.57 คิดเป็นเงิน 4,521 ล้านบาท ในปี 2552 จังหวัดสุพรรณบุรีประสบกับปัญหาน้ำท่วมอย่างหนัก สำหรับพืชเศรษฐกิจหลัก ได้แก่ ข้าว อ้อย มันสำปะหลัง มะม่วง ฯ โดยเฉพาะข้าว จังหวัดสุพรรณบุรี มีพื้นที่เพาะปลูก มากในระดับต้น ๆ ของประเทศ สามารถทำการเกษตรได้ปีละ 2 – 3 ครั้ง เพราะมีแหล่งน้ำที่ เพียงพอในการทำการเกษตร

ภาคอุตสาหกรรมก็มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของจังหวัดมากด้วยเช่นกัน เพราะมีโรงงานขนาดใหญ่ ที่มีเงินทุนระหว่าง 100 ล้านบาท ถึง 1,000 ล้านบาท มีมากถึง 46 โรงงาน โดยมีอุตสาหกรรมที่สำคัญ ๆ คือ โรงงานสีข้าว ผลิตน้ำตาล ผลิตกระแสไฟฟ้า ผลิตเอทานอล/อัลกอฮอล์ โรงงานเกษตรแปรรูป ผลิตปุ๋ย และผลิตชิ้นส่วนรถยนต์

6.2 พื้นที่ตำบลโคโคเค่า

6.2.1 สถานที่ตั้ง ตำบลโคโคเค่า อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอเมืองสุพรรณบุรี ไปทางทิศตะวันออกประมาณ 8 กิโลเมตร สามารถเดินทางติดต่อได้โดย ถนนสายสุพรรณ-ป่าโมกและถนนทางหลวงแผ่นดิน หมายเลข 340 ตำบลโคโคเค่า มีเนื้อที่ ทั้งหมดประมาณ 26 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 16,250 ไร่ สถานที่สำคัญ ในตำบล ได้แก่ วัดโคโคเค่า วัดหน่อสุวรรณ สถานีอนามัยบ้านดอนขุนราม หมู่ที่ 1 และสถานีอนามัยโคโคเค่า หมู่ที่ 3 โรงเรียนวัดโคโคเค่า โรงเรียนวัดหน่อสุวรรณ นอกจากนี้ยังเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต ศูนย์สุพรรณบุรี

6.2.2 ภูมิประเทศ ลักษณะพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบลุ่มเกือบทั้งตำบล และพื้นที่ บางส่วนเป็นที่ดอน การใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่ ทำนา ทำไร่ ทำสวน เหมาะแก่การประกอบอาชีพ เกษตรกรรม มีแหล่งน้ำธรรมชาติ คือ คลองระบายน้ำสุพรรณสาม และคลองธรรมชาติสามหน่อ - นาคู

6.2.3 เขตการปกครอง ตำบลโคโคเค่า เป็นตำบลที่ตั้งอยู่ในเขตการปกครอง ของอำเภอเมือง ประกอบไปด้วย 4 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ 1 บ้านโคโคเค่า หมู่ 2 บ้านลำยาง หมู่ 3

บ้านสามหน่อ หมู่ 4 บ้านลาดบัวขาว ประชากร ส่วนใหญ่อพยพมาจาก ตำบลที่อยู่ข้างเคียงเช่น ตำบลมะสังข์ และเขต จ.อ่างทอง อยุธยา

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลดอนตาล อำเภอเมืองสุพรรณบุรี, ตำบลไผ่ขวาง อำเภอวิเศษ ชัยชาญจังหวัดอ่างทอง

ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลจรเข้ใหญ่ ตำบลโคกคราม อำเภอบางปลาม้า จังหวัดสุพรรณบุรี

ทิศตะวันออก ติดต่อกับตำบลนาคู อำเภอผักไห่ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลไผ่ขวาง ,ตำบลท่าระหัด อำเภอเมืองสุพรรณบุรี

6.2.4 ประชากร ประชากร ประชากรทั้งสิ้น 3,822 คน แยกเป็นชาย 1,832 คน หญิง 1,990 คน มีความหนาแน่นเฉลี่ย 147 คน/ตารางกิโลเมตร (ข้อมูล ณ เดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2554 งานทะเบียนราษฎรอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี)

จำนวนประชากรของหมู่บ้านในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล มี 4 หมู่บ้าน โดยแยกพื้นที่การปกครองออกเป็น 4 หมู่บ้าน ตามตาราง 2-1 ดังนี้

ตาราง 2-1 หมู่บ้านและจำนวนประชากร ตำบลโคกโคเต่า

หมู่	ชื่อบ้าน	จำนวนประชากร			จำนวนครัวเรือน	ชื่อผู้นำ (กำนัน,ผู้ใหญ่บ้าน)
		ชาย	หญิง	รวม		
1	บ้านโคกโคเต่า	978	1,045	2,023	668	นายวิโรจน์ คงดี
2	บ้านลำยาง	142	159	301	86	นายประมล ยืนยงค์
3	บ้านสามหน่อ	551	604	1,155	322	นายอรุณ พานทอง (กำนัน)
4	บ้านลาดบัวขาว	161	182	343	109	นายสำรวม อัจฉริยาการุณ
รวม		1,832	1,990	3,822	1,185	

6.2.5 สภาพทางเศรษฐกิจ อาชีพของประชากรในเขตตำบลโคกโคเต่า ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ เกษตรกรรม รับจ้าง ค้าขาย รับราชการ และพนักงานของรัฐและเอกชน

อาชีพที่ทำรายได้ให้แก่ประชากรภายในตำบลมากที่สุด คือ อาชีพเกษตรกรรม โดยพืชที่นิยมปลูกได้แก่ ข้าว, ไม้ผล เช่น มะม่วง มะพร้าว ฝรั่ง ชมพู่ ฯลฯ, พืชไร่ เช่น ข้าวโพด, พืชผัก เช่น กระถั่ว กวางตุ้ง มะเขือ ถั่วฝักยาว ใบโหระพา พริก ผักชี ต้นหอม บวบ ฯลฯ

ด้านการเลี้ยงสัตว์ เกษตรกรส่วนใหญ่นิยมเลี้ยงไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือน และบางส่วนนำมาจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้เสริม

ด้านอุตสาหกรรม ภายในตำบลมีโรงงานอุตสาหกรรม ได้แก่ โรงงานขนมปัง โรงงานกรอบรูป โรงงานผลิตไม้แปรรูป

6.2.6 ศักยภาพของกลุ่มชุมชน ในเขตตำบลโคโคเต๋ามีกลุ่มชุมชนที่รวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่ม ประกอบไปด้วย

- กลุ่มสตรีแม่บ้าน	350	คน
- กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน	4	กลุ่ม
- กลุ่มอาชีพ	6	กลุ่ม
- กลุ่มออมทรัพย์	4	กลุ่ม

7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

7.1 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

ชูเกียรติ ลีสวรรณ์ (2535) ได้วิจัยเรื่อง ระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นชนบทภาคเหนือ ผลการวิจัยพบว่า ระบบการเรียนรู้จากภายนอกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในท้องถิ่นอย่างมากคือการเรียนรู้ตาม อัยาศัย จากสื่อมวลชน จากการบอกเล่า ระบบการเรียนรู้จากภายนอกเหล่านั้นนอกจากจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อกระบวนการเรียนรู้ดั้งเดิมแล้ว ยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ด้านพฤติกรรม ทักษะ และการดำรงชีวิตของประชาชนในท้องถิ่นอีกด้วย

กัญญา ชมศิลป์ (2538) วิจัยเรื่อง การจัดการข่าวสารความรู้ของชุมชนชนบท ผลการวิจัยพบว่า มีการถ่ายทอดความรู้โดยสถาบันครอบครัว วัด โรงเรียน และศูนย์กลางการเรียนรู้อื่น ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ที่มีมาแต่เดิม และมาจากภายนอก

ทรงศิริ สาประเสริฐ(2542) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ลักษณะการถ่ายทอดความรู้ของภูมิปัญญาชาวบ้าน ผลการวิจัยพบว่า การถ่ายทอดระหว่างชุมชน มีการใช้วิธีการเรียนรู้จากการฝึกอบรม การศึกษาดูงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน รวมทั้งการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ โดยใช้สื่อบุคคลในการพบปะพูดคุย

ทรงคุณ จันทจร (2001) ทำการวิจัยเพื่อศึกษาองค์ความรู้และถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านในการใช้ประโยชน์ทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าไม้ ของกลุ่มชาติพันธุ์ บ้านกุดแฮด ตำบลกุดบาก อำเภอกุดบาก จังหวัดสกลนคร ผลการวิจัย พบว่า กลุ่มชาติพันธุ์กะเลิง ใช้ชีวิตความเป็นอยู่โดยการพึ่งพิงธรรมชาติ มีความเชื่อเรื่องผีในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ ที่อาจลงโทษผู้ล่วงเกินต่อผีและมีความเชื่อในเรื่องพุทธศาสนา ชาวกะเลิงมีองค์ความรู้ของภูมิปัญญาพื้นบ้าน ด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้ ได้แก่องค์ความรู้เกี่ยวกับการเก็บของป่าล่าสัตว์ การเลี้ยงสัตว์ การนำไม้จากป่ามาสร้างที่อยู่อาศัย การทำไร่หมุนเวียน การทำนา การทำฝายกั้นน้ำ และการจับสัตว์น้ำในแหล่งน้ำของชุมชน การถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรดิน น้ำ ป่าไม้

ชาวกะเลิงได้ใช้ระบบย่อยของโครงสร้างสังคมที่มีหน้าที่ให้การถ่ายทอดโดยตรง ได้แก่ระบบครอบครัวและเครือญาติและใช้ระบบย่อยของโครงสร้างสังคมด้านอื่นช่วยให้การศึกษาโดยอ้อม สำหรับวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านใช้วิธี ผ่านทางพิธีกรรม ผ่านการให้ลงมือปฏิบัติจริง ผ่านหลักคำสอนในพุทธศาสนา ผ่านการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ผ่านนิทานพื้นบ้าน ผ่านการลงมือทดลอง ผ่านจารีตกฎเกณฑ์ข้อห้าม และผ่านการใช้แบบจตจำและแบบปฏิบัติที่เรียกว่าครูพักลักจำ ซึ่งผลจากการถ่ายทอดทำให้เกิดการอนุรักษ์และการอยู่ร่วมกับทรัพยากร ดิน น้ำ ป่าไม้ ของชุมชนกะเลิงอย่างยั่งยืน

อุบลรัตน์ กิจไมตรี (2544) ทำการวิจัย เรื่องการพัฒนาหลักสูตรเพื่อถ่ายทอดเพลงอีแซว ภูมิปัญญาท้องถิ่นสุพรรณบุรี สำหรับนักเรียนประถมศึกษา โดยผู้วิจัยได้สำรวจแนวคิดและงานวิจัยต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาหลักสูตร ทดลองใช้สูตรกับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนพังม่วง จังหวัด สุพรรณบุรี จำนวน 23 คน ผลจากวิจัยพบว่า นักเรียนและบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้อง มีความต้องการในการพัฒนาหลักสูตรเพื่อถ่ายทอดเพลงอีแซวภูมิปัญญาท้องถิ่นสุพรรณบุรี การประเมินผลมีนักเรียนมีความรู้เกี่ยวกับเพลงอีแซว สามารถแสดงเพลงอีแซวได้ และมีเจตคติที่ดีต่อหลักสูตรและปรับปรุงหลักสูตร

อรทัย จิตโธสง(2544) ทำการวิจัยเชิงคุณภาพ เรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเชิงธุรกิจชุมชน:กรณีศึกษา ชุมชนสุขสมบูรณ์ ตำบลหนองเสาเล้า อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัย พบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเชิงธุรกิจชุมชน สามารถแบ่งได้เป็น 3 ระดับ คือระดับบุคคล ชุมชน และระหว่างชุมชน

ระดับบุคคล มีผู้ที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอด คือ ครอบครัว เครือญาติ ผู้สูงอายุ และผู้เป็นภูมิปัญญา โดยใช้วิธีการทดลองปฏิบัติ สอน แนะนำ อาศัยการกล่อมเกลากันทางสังคมแบบค่อยเป็นค่อยไป สื่อที่ใช้ คือ อุปกรณ์จริงในการทำงาน รวมทั้งอาศัยสื่อบุคคลในการพบปะแลกเปลี่ยน ส่วนเนื้อหาเป็นเรื่องของกระบวนการผลิต และเทคนิควิธีการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ

ระดับชุมชน มีการถ่ายทอดโดยอาศัยกลุ่มทางสังคม ได้แก่ กลุ่มเพื่อน กลุ่มผู้นำ กลุ่มอาชีพ ใช้วิธีการอบรม การประชุม และเวทีชาวบ้าน สำหรับสื่อที่ใช้อาศัยสื่อบุคคล ด้านเนื้อหาไม่มีหลักสูตรแน่นอน แต่มีเป้าหมายเพื่อสร้างรายได้ และพบปะแลกเปลี่ยนประสบการณ์ช่วยเหลือกันภายในชุมชน

การถ่ายทอดระหว่างชุมชน มีการใช้วิธีการเรียนรู้จากการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน ทั้งภายในและภายนอกชุมชน รวมทั้งการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ โดยใช้สื่อบุคคลในการพบปะพูดคุย สำหรับเป้าหมายนั้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน มีเนื้อหาในเรื่องความตระหนักถึงการขาดแคลนวัตถุดิบ ในกระบวนการผลิต และวิธีการเลือกสรรวัตถุดิบในการผลิต

ปัจจัยที่สัมพันธ์กับการถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้าน ในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเชิงธุรกิจชุมชน พบว่า ปัจจัยภายใน ได้แก่ ผู้นำอาชีพ ความต้องการมีรายได้ความรู้ ความเข้าใจ และเห็นความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ และปัจจัยภายนอก ได้แก่ ความต้องการของตลาด การคมนาคมและเทคโนโลยีการสื่อสาร การส่งเสริมของภาครัฐและภาคเอกชน

กาญจนา เกียรติมนิรัตน์ (2546) ทำการวิจัย เรื่อง ภูมิปัญญาในการทอผ้าพื้นเมืองภาคเหนือ รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย ผลการวิจัยพบว่า ในอดีตการทอผ้าเป็นกระบวนการขัดเกลาของผู้หญิง เพื่อเปลี่ยนสถานภาพโดยการแต่งงาน ปัจจุบันผู้หญิงเปลี่ยนสถานภาพเป็นผู้นำอาชีพทอผ้าในชุมชน แบบแผนชีวิตในอดีตผู้หญิงทอผ้าอยู่บ้าน ผู้ชายทำการเกษตรนอกบ้าน ปัจจุบันผู้ชายช่วยงานทอผ้าในครอบครัวมากขึ้น และพบว่า โครงสร้างครอบครัวขยายรักษาระบบความสัมพันธ์ตามบทบาทหน้าที่ไว้ได้มากกว่าครอบครัวเดี่ยว

รูปแบบการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้ของครูภูมิปัญญาไทย แบ่งเป็น 4 ระยะตามวงจรชีวิต คือ ระยะที่ 1 วัยเด็กและวัยรุ่น เป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อเตรียมพร้อมการมีครอบครัวและพื้นฐานอาชีพ ระยะที่ 2 วัยผู้ใหญ่ตอนต้น เป็นรูปแบบการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้ด้วยตนเอง ระยะที่ 3 วัยผู้ใหญ่ตอนกลาง เป็นรูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อพันธมิตรทางอาชีพ และระยะที่ 4 วัยผู้ใหญ่ตอนปลาย เป็นรูปแบบการถ่ายทอดความรู้เพื่อทางเลือกอาชีพและสานต่ออาชีพในชุมชน ปัจจัยร่วมที่เป็นสาเหตุหลักในการเรียนรู้และถ่ายทอดความรู้ คือ สถานภาพและจิตสำนึกในบทบาทหน้าที่ ที่ผูกพันอยู่กับเงื่อนไขตามบรรทัดฐานของสังคม ผู้วิจัยได้เสนอแนะ รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research Model) เพื่อพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น การเรียนการสอนงานอาชีพในโรงเรียน เพื่อสืบทอดมรดกทางภูมิปัญญาการทอผ้าพื้นเมือง

จีโบเยกา (Gboyega, 1997) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมในแอฟริกา มอนโร (Monroe, 1980) ได้ศึกษาบทบาทและการเผยแพร่ของการจัดการสารสนเทศวัฒนธรรมในสหรัฐอเมริกา ระหว่างปี ค.ศ.1920-1980 และ ธนาคารโลก (World Bank, 2001) พบว่า ภูมิปัญญาวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องดำเนินการส่งเสริม เผยแพร่ โดยการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมนั้น พบว่า บทบาทของห้องสมุดมีส่วนการส่งเสริมเผยแพร่มรดกทางวัฒนธรรมเป็นศูนย์กลางในการส่งเสริมมรดกทางวัฒนธรรม

7.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้

บุญดี บุญญากิจ (2547) ได้วิจัยเกี่ยวกับ การจัดการความรู้ในองค์กรชุมชน โดยสรุปปัจจัยที่เอื้อให้การจัดการความรู้ในองค์กรชุมชนประสบความสำเร็จได้แก่ ภาวะผู้นำและกลยุทธ์ (Leadership and Strategy) วัฒนธรรมองค์กร (Culture) เทคโนโลยีสารสนเทศทางการจัดการความรู้ (Technology) การวัดผล (Measurement) และโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) มอนโร (Monroe, 1980) ได้ศึกษาบทบาทและการเผยแพร่ของการจัดการสารสนเทศวัฒนธรรมในสหรัฐอเมริกา ระหว่างปี ค.ศ.1920-1980 พบว่าบทบาทในการอนุรักษ์วัฒนธรรมให้ดำรงอยู่ไว้ 5 ประการ คือ การให้ความรู้เกี่ยวกับศิลปวัฒนธรรมที่ชุมชนต้องการ การจัดนิทรรศการในศิลปะในชุมชนท้องถิ่น มีการจัดประสานงานระหว่างชุมชนกับองค์กรที่เกี่ยวข้องในการปฏิบัติงาน การเตรียมขยายศูนย์วัฒนธรรมของชุมชนเพื่อเป็นศูนย์ในการบริการต่อไป และ การกระตุ้นให้คำนึงถึงบทบาทของวัฒนธรรมชุมชน

ชุติมา เมฆวัน (2549) ได้วิจัยเรื่อง การจัดการความรู้ของกลุ่มธุรกิจชุมชนในจังหวัดร้อยเอ็ด ผลการวิจัยพบว่า ธุรกิจชุมชนมีการจัดการความรู้โดยใช้กระบวนการ 5 ด้าน คือ 1) การระบุ

ถึงความรู้ 2) กระบวนการแสวงหาความรู้ จากการอบรมรื่องลงมาคือจากการการดูศึกษาดูงาน 3) การใช้ และพัฒนาความรู้ 4) กระบวนการถ่ายทอดความรู้ ใช้การสาธิต/ทำให้ดู ร่องลงมาคือใช้การบอกกล่าว และการอบรม การแจกเอกสาร/ข้อมูล/แผ่นพับ 5) การเก็บรักษาจดจำความรู้ของกลุ่มธุรกิจชุมชน กลุ่มธุรกิจชุมชนทั้งหมดเก็บจดจำผ่านตัวบุคคล ร่องลงมาเก็บจดจำจากตัวอย่างชิ้นงาน และเก็บรักษาจดจำโดยการจดบันทึก ตามลำดับ

ประชาสรรค์ แสนภักดี (2549) ได้ทำการวิจัย พบว่า ชุมชนที่ประสบความสำเร็จ โดยใช้กระบวนการการจัดการความรู้มาใช้ในการแก้ไขปัญหาจะประกอบไปด้วยปัจจัยเอื้อหนุนในด้านต่าง ๆ คือ ปัจจัยด้านวัฒนธรรมองค์กร (Organization Culture) ปัจจัยด้านภาวะผู้นำและกลยุทธ์ (Leadership and Strategy) ปัจจัยด้านโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) ปัจจัยด้านเทคโนโลยี (Technology) และและ ปัจจัยด้านการติดตามและวัดผล (Measurement) ปัจจัยเอื้อหนุนแต่ละด้านไม่ได้เป็นอิสระจากกันจะมีความเกี่ยวข้องกัน

วิลาวัลย์ มาคุ้ม (2549) ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาตัวบ่งชี้การจัดการความรู้ของครู ในสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ผลการวิจัยพบว่า ในการจัดการความรู้ของครู นั้น มีองค์ประกอบหลักที่สำคัญคือ คือ การกำหนดความรู้ การแสวงหาความรู้ การสร้างความรู้ การเก็บความรู้ และการนำความรู้ไปใช้ โดยองค์ประกอบที่มีค่าน้ำหนักมาก-น้อย คือ องค์ประกอบด้านการแลกเปลี่ยนความรู้ องค์ประกอบด้านการสร้างความรู้ องค์ประกอบด้านการแสวงหาความรู้ องค์ประกอบด้านการเก็บความรู้ องค์ประกอบด้านการนำความรู้ไปใช้ และ องค์ประกอบด้านการกำหนดความรู้

ฉลองรัฐ อินทรีย์ (2550) วิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชธานี ผลการวิจัย พบว่ารูปแบบการจัดการความรู้ประกอบด้วย 1) การจำแนกความรู้ 2) การสร้างความรู้ใหม่ 3) การแลกเปลี่ยนแบ่งปันความรู้ 4) การนำความรู้ไปใช้ 5.) การเผยแพร่ความรู้ 6.) การสร้างเครือข่ายความรู้ 7.) การประเมินผลความรู้ และ ปัจจัยแห่งความสำเร็จของการจัดการความรู้ ได้แก่ การสนับสนุนจากผู้บริหารทุกระดับ ศูนย์จัดการความรู้ วัฒนธรรมในการจัดการความรู้ของผู้บริหารและคณาจารย์ และยุทธศาสตร์ในการจัดการความรู้ ซึ่งประกอบด้วยผู้ทำงานโดยใช้ความรู้ที่ผ่านการฝึกอย่างดี ความไว้วางใจ พลังร่วมและการมีส่วนร่วม การศึกษาข้อมูลอย่างเป็นระบบ คำนึงถึงวัฒนธรรมองค์กร การมีส่วนร่วม ความซื่อสัตย์สุจริต จริงใจต่อกันและรู้จักสามัคคี

ฉลาด จันทรมบัติ (2550) ได้ทำการศึกษาวิจัย เรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน โดยใช้แนวคิดการจัดการความรู้ ตามรูปแบบของ วิวิก (Wiig) โนนากะและทาเกอชิ (Nonaka & Takeuchi) และ วิจารณ์ พานิช ผลการวิจัยพบว่า การจัดการความรู้มีการดำเนินการ 6 ด้าน คือ การสร้าง การจำแนก การจัดเก็บ การนำความรู้ไปใช้ การแบ่งปันแลกเปลี่ยน และการประเมินผล โดยมีปัจจัยแห่งความสำเร็จของรูปแบบการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชน คือ 1) ความกระตือรือร้นของบุคคล 2) ภาวะผู้นำ 3) ความสามารถในการปฏิบัติงาน 4)การมีส่วนร่วม 5) กระบวนการเรียนรู้ 6) กลไกการขับเคลื่อนความรู้

ฉันทพร วนิชอุทธา (2550) ได้วิจัยเรื่อง การจัดการความรู้ในชุมชน: กรณีศึกษาด้านการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยชุมชนมีส่วนร่วม จังหวัดสมุทรสงคราม ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบ

การจัดการความรู้ในชุมชน มีส่วนประกอบที่สำคัญคือ ความรู้ คน และกระบวนการ ความรู้คือความรู้ในการจัดการ โดยมีคนเป็น กลไกสำคัญทำให้เกิดกระบวนการหรือ กิจกรรมต่าง ๆ และกระบวนการเป็นการเชื่อมประสานระหว่าง คน ความรู้ และกระบวนการเข้าด้วยกัน ซึ่งรูปแบบการจัดการความรู้มีความสอดคล้องกับรูปแบบปลาหู(TUNA Model)

เตือนใจ รักษาพงศ์ (2551) ได้วิจัย เรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดการความรู้เพื่อการบริหารงานวิชาการของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการจัดการความรู้ ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบหลัก คือ 1) ด้านการบริหารงานวิชาการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้แก่ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย กิจกรรม การจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ การจัดกระบวนการเรียนรู้ และการนิเทศการสอน 2) ด้านกระบวนการจัดการเรียนรู้ ประกอบด้วย การระบุมความรู้ การพัฒนาความรู้ การสร้างความรู้ การจัดการความรู้ให้เป็นระบบ การเข้าถึงความรู้ การแบ่งปันความรู้ และการเรียนรู้ 3) ด้านปัจจัยที่สนับสนุนให้การจัดการความรู้ประสบผลสำเร็จ ประกอบด้วย ภาวะผู้นำ กลยุทธ์ วัฒนธรรมองค์การ เทคโนโลยี โครงสร้าง และการวัดผล

7.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของชุมชน

จากการวิจัยของ อรทัย จิตไธสง (2544) เรื่อง การถ่ายทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเชิงธุรกิจชุมชน:กรณีศึกษาบ้านสุขสมบูรณ์ ตำบลหนองเสาเล้า อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดขอนแก่น ผลการวิจัยพบว่า การถ่ายทอดความรู้ระหว่างชุมชน มีการใช้วิธีการเรียนรู้จากการฝึกอบรม การศึกษาดูงานทั้งภายในและภายนอกชุมชน รวมทั้งการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ โดยใช้สื่อบุคคลในการพบปะพูดคุย

ชูเกียรติ สีสวรรณ์ (2535) ได้ทำการการวิจัย เรื่อง ระบบการเรียนรู้ที่มีอยู่ในท้องถิ่นชนบทภาคเหนือ พบว่ามีการถ่ายทอดความรู้โดยสถาบันครอบครัว วัด โรงเรียน และศูนย์กลางการเรียนรู้อื่น ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ที่มีมาแต่เดิม และมาจากภายนอก

ธฤชวรรณ นนทพุดและเยาวนิจ กิตติธรรกุล (2547)ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนากระบวนการเรียนรู้โดยชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ กรณีศึกษาป่าชุมชนเขาหัวช้าง ตำบลตะโหมด จังหวัดพัทลุง ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศต้องอาศัยทั้งปัจจัยภายนอก ทุนของชุมชนและการเรียนรู้จากทุนเดิมของชุมชนตลอดจนการเรียนรู้จากความรู้ที่เกิดขึ้นใหม่ตลอดเวลา โดยใช้หลักการพัฒนาบุคลากรภายในชุมชน ส่งเสริมการอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมของท้องถิ่นผลการศึกษพบว่าการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่จะนำไปสู่การจัดการอย่างยั่งยืนนั้น จะต้องสร้างความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้หลักพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในรูปแบบ การอบรมเชิงปฏิบัติการ การจัดเวทีชาวบ้าน และการศึกษาดูงานซึ่งจะทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดแนวคิดและสั่งสมประสบการณ์ในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศโดยดำเนินการควบคู่ไปกับการปลูกฝังแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

จากการวิจัยของ กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร (2548) เรื่อง กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติป่าชายเลนอย่างยั่งยืน : กรณีศึกษาดำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี พบว่า กระบวนการเรียนรู้โดยที่ชุมชนสามารถสังเคราะห์องค์ความรู้ของ

ชุมชน เพื่อใช้ในการจัดการทรัพยากรชุมชนมีการจัดตั้งองค์ความรู้เดิมของชุมชนด้วยการจัดตั้งครุภูมิปัญญา มีการสำรวจรวบรวมองค์ความรู้จากอาชีพต่าง ๆ มาถ่ายทอดให้กับลูกหลานในชุมชนผ่านระบบโรงเรียน โดยการเชื่อมโยงความรู้ออกไปภายนอก ทำให้ชุมชนหลุดพ้นจากวิถีคิดและวิถีจัดการแบบแยกส่วน มาคิดแบบเชื่อมโยง และจัดการแบบผนึกกำลัง ส่วนการจัดการพื้นที่ของชุมชน แบ่งเป็น 4 ระบบ คือ ระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ระบบการจัดวิสาหกิจชุมชน ระบบการจัดการสุขภาพ และ ระบบการจัดการทุน

7.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเข้มแข็งของชุมชน

อดุลย์ วังศรีคุณ (2536) ได้ทำการสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง จำนวน 31 เรื่อง โดยใช้หลักการ A Meta Ethnographic Research งานวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งผลการวิจัยพบว่า

1. ลำดับขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วยลำดับขั้นตอน 7 ประการคือ ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมินผลการดำเนินการ และสมาชิกชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ ชุมชนส่วนใหญ่รับรู้และตระหนักในปัญหา จากการที่สมาชิกในชุมชนประสบปัญหาและรับรู้เองเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนทั้งหมดส่วนใหญ่ เป็นปัญหาเกี่ยวกับเรื่องทำมาหากิน การวิเคราะห์ปัญหาชุมชนจะร่วมกันวิเคราะห์เป็นกลุ่มย่อย หรือที่ประชุมหมู่บ้าน ชุมชนเลือกแนวทางในการแก้ปัญหาแบบลองผิดลองถูก สมาชิกชุมชนร่วมวางแผนในที่ประชุมหมู่บ้าน แล้วดำเนินการในลักษณะของการรวมกลุ่มจัดตั้งองค์กรสถาบันและประเมินโดยสมาชิกและผู้นำร่วมกัน

2. องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ และเนื้อหา/ องค์ความรู้

2.1 กิจกรรมการเรียนรู้ที่ปรากฏในงานวิจัยส่วนใหญ่ได้แก่การศึกษา ประสบการณ์จากชุมชนอื่น/การศึกษาดูงาน/การทัศนศึกษา การสนทนาปรึกษาหารือและเปลี่ยนความคิดเห็น การประชุมอย่างเป็นทางการ การปฏิบัติจริง

2.2 ฐานการเรียนรู้ ประกอบด้วยฐานการเรียนรู้ภายในชุมชน ได้แก่สมาชิกชุมชน ผู้นำชุมชนและฐานการเรียนรู้จากภายนอกชุมชนได้แก่ชุมชน บุคคล องค์กรภายนอก

2.3 เนื้อหา/ องค์ความรู้ประกอบด้วย เนื้อหาด้านปัญหา/ความต้องการพัฒนาและด้านการแก้ปัญหา/พัฒนาชุมชนโดยที่เนื้อหาทั้งสองด้านที่ปรากฏในงานวิจัยส่วนใหญ่คือ เรื่องการทำมาหากิน

3. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งประกอบไปด้วย ปัจจัยภายใน ปัจจัยภายนอก และปัจจัยด้านสิ่งแวดล้อม

3.1 ปัจจัยภายในที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ส่วนใหญ่ได้แก่ ผู้นำที่มีคุณธรรม จริยธรรมเป็นที่ยอมรับนับถือ สมาชิกมีคุณธรรมจริยธรรม สมาชิกเห็นประโยชน์ของการพัฒนาร่วมกัน ความสัมพันธ์ในชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น การแก้ปัญหาเกิดจากชุมชนเอง

3.2 ปัจจัยภายนอกที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาวิเคราะห์ส่วนใหญ่ ได้แก่ แนวคิดและการปฏิบัติของนักพัฒนาจากภายนอก การสนับสนุนจากองค์กร/แหล่งทรัพยากรภายนอก

3.3 ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ได้แก่ การดำเนินกิจกรรมอยู่บนพื้นฐานของประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่น

8. กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เป็นหลักในการดำเนินงานกระบวนการวิจัย ประกอบด้วย การวางแผนวิจัย (Planning) ปฏิบัติตามแผน (Acting) เก็บรวบรวมข้อมูล (Observing) และสะท้อนความรู้ ข้อค้นพบ ข้อสังเกต (Reflecting) (Kemmis; & Mc Taggart. 1988) :ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้ ปัญหา แนวทางแก้ปัญหาการพัฒนาตนเอง และความต้องการของคน โดยมีนักวิจัย นักพัฒนา หรือผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ ร่วมกันศึกษาและกำหนดปัญหา เพื่อตัดสินใจและหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน ทำให้เกิดกิจกรรมชุมชนที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ทั้งนี้ความเข้มแข็งของชุมชนจะต้องเสริมสร้างความเข้มแข็งในด้านต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นอย่างเป็นองค์รวม อาจจำแนกความเข้มแข็งเฉพาะด้านของชุมชนออกเป็น 5 ด้าน คือ

1. ความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ
2. ความเข้มแข็งทางสังคม
3. ความเข้มแข็งทางวัฒนธรรม
4. ความเข้มแข็งทางการเมือง
5. ความเข้มแข็งทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

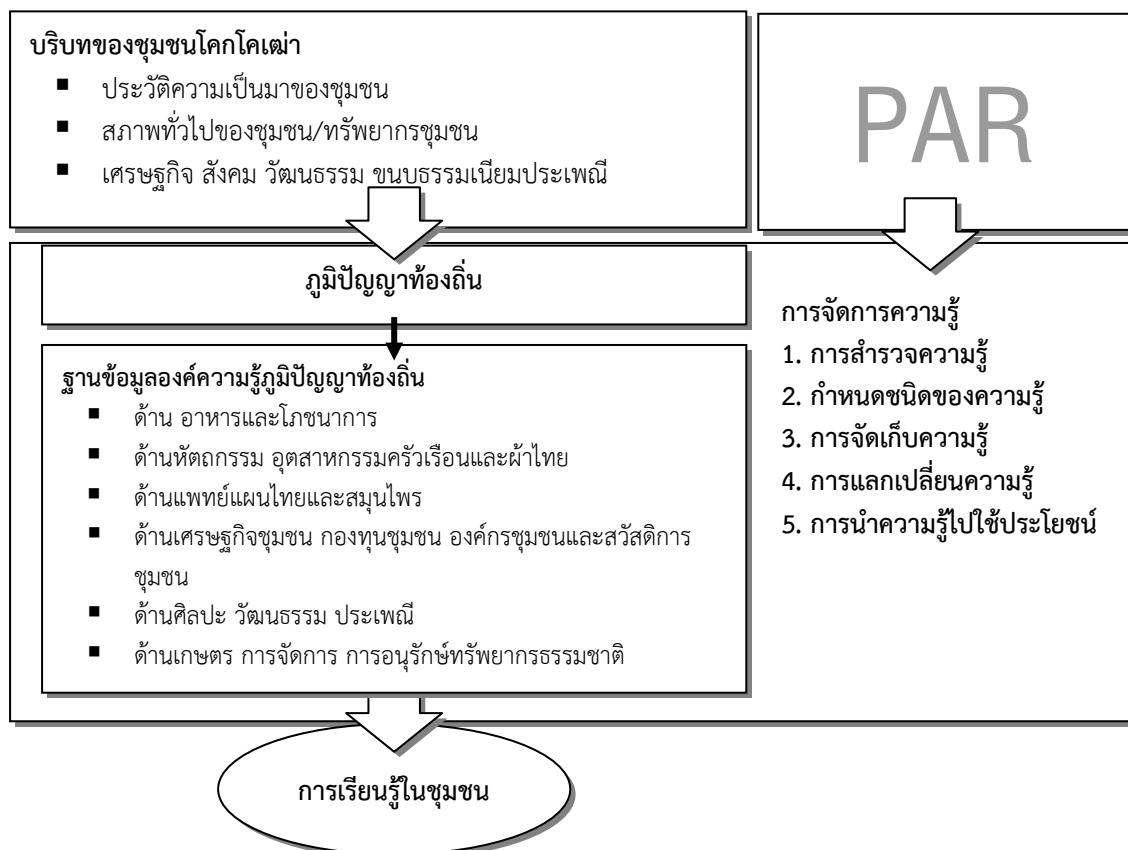
โดยใช้กรอบแนวคิดโดยประยุกต์แนวคิดการจัดการความรู้ ในการที่จะให้เกิดการจัดการความรู้ขึ้นในองค์กร สิ่งสำคัญก็คือต้องให้เกิด “การแลกเปลี่ยนเรียนรู้” ระหว่างกันของบุคคลในชุมชน ในการจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ 6 ด้าน ตามแนวคิดของ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้แก่

1. ด้านอาหารและโภชนาการ
2. ด้านหัตถกรรม อุตสาหกรรมครัวเรือนและผ้าไทย
3. ด้านแพทย์แผนไทยและสมุนไพร
4. ด้านเศรษฐกิจชุมชน กองทุนชุมชน องค์กรชุมชนและสวัสดิการชุมชน
5. ด้านศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี
6. ด้านเกษตร การจัดการ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

โดยในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ประยุกต์แนวคิดในการจัดการความรู้ ตามแนวคิดของ บดินทร์ วิจารณ์(2547) บุญดี บุญญาภิจ(2547) และวิจารณ์ พานิช (2548) เป็นกรอบในการจัดการความรู้ ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นในการวิจัยในครั้งนี้ คือ

1. การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของภูมิปัญญา (Knowledge Defining)

2. กำหนดชนิดขององค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous Knowledge Creation) และคัดเลือกองค์ความรู้ภูมิปัญญา
3. การจัดเก็บองค์ความรู้ (Knowledge Capture) ด้วยระบบฐานความรู้ (Knowledge Base System: KBS)
4. การแลกเปลี่ยนความรู้ (Knowledge Sharing)
5. การนำความรู้ภูมิปัญญาไปใช้ประโยชน์ (Knowledge Utilization)



แผนภาพ 2-5 กรอบแนวคิดในการวิจัย

9. คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

ชุมชน(Community) หมายถึง ชุมชนในพื้นที่ ตำบลโคกโคเต่า อำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี

การจัดการความรู้ (Knowledge Management) หมายถึง วิธีการดำเนินการของชุมชนที่ทำให้คนในชุมชน เกิดการเรียนรู้ โดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ภายใต้กรอบแนวคิดการจัดการความรู้ 5 ขั้นตอน คือ การสำรวจความรู้ การกำหนดชนิดของความรู้ การจัดเก็บความรู้ การแลกเปลี่ยนความรู้ และการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Indigenous Knowledge) หมายถึง ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ พฤติกรรม ผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และ พิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ที่มีการสั่งสมสืบทอด การเรียนรู้ กันมายาวนานจน เป็นเอกลักษณ์ (Identity) ของชุมชน มี 6 สาขา คือ สาขาอาหารและ โภชนาการ สาขาหัตถกรรม อุตสาหกรรมครัวเรือนและผ้าไทย สาขาแพทย์ แผนไทยและสมุนไพร สาขาเศรษฐกิจชุมชน กองทุนชุมชน องค์กรชุมชนและ สวัสดิการชุมชน สาขาศิลปะ วัฒนธรรม ประเพณี และ สาขาเกษตร การ จัดการ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ฐานข้อมูลองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง การจัดเก็บและรวบรวม ความรู้ภูมิปัญญา ท้องถิ่น

ผู้ทรงภูมิปัญญา (Local Expert) หมายถึง ชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จ ในอาชีพของตนที่ ได้รับการยอมรับว่าเป็นแหล่งของความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และถ่ายทอด ความรู้ของตนเองอย่างเปิดเผย

การเรียนรู้ของชุมชน (Community Learning) หมายถึง กิจกรรมการเรียนรู้ตามวิถีชีวิตที่ เกิดขึ้นในชุมชนโดยเรียนรู้จากประสบการณ์และสภาพแวดล้อมต่างๆ ใน สังคมทั้งที่มีอยู่เองหรือที่บุคคลหรือองค์กรภายนอกจัดให้มีขึ้น เพื่อให้คนใน ชุมชนมีศักยภาพเพิ่มขึ้นทั้งความรู้ ค่านิยม ทักษะคิดและการกระทำ โดยมี เป้าหมายเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชน

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม หมายถึง วิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัย เข้ามามีส่วนร่วม ในกระบวนการวิจัย ประกอบด้วย การวางแผนวิจัย (Planning) ปฏิบัติตาม แผน(Acting)เก็บรวบรวมข้อมูล (Observing) และสะท้อนความรู้ ข้อค้นพบ ข้อสังเกต(Reflecting)ฐานะผู้ร่วมในการดำเนินกิจกรรมในการจัดการภูมิ ปัญญาท้องถิ่น ตั้งแต่การระบุปัญหาการดำเนินการ การช่วยให้ข้อมูล และ ช่วยวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนหาวิธีการแก้ไขปัญหาของชุมชน

กระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน หมายถึง กระบวนการกระตุ้นให้ชุมชนมี ส่วนร่วมในการเรียนรู้และการมีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็น วิเคราะห์ ตัดสินใจ เลือกและกำหนดรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นชุมชน ผ่านกระบวนการประชุมกลุ่มย่อยการจัดกิจกรรมฝึกอาชีพ และกิจกรรม แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น